

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

**«Κοινωνιογλωσσολογικές ερμηνείες υπό το πρίσμα
των βιτγκενσταϊνικών φιλοσοφικών αντιλήψεων»**

Φανάρα Σοφία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2025

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

1. **Σακελλαριάδης Αθανάσιος**, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων)
2. **Ζάγκος Χρήστος**, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)
3. **Γρηγορίου Χρήστος**, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)

Η έγκριση της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας δεν υποδηλώνει την αποδοχή των γνώμών της συγγραφέως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	σελ.4
Abstract	σελ.6
Εισαγωγή	σελ.8
 ΜΕΡΟΣ Α - Κοινωνιογλωσσολογία	
Οι σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και γλώσσας	σελ.10
Κοινωνιογλωσσολογία και κοινωνιολογία της γλώσσας	σελ.15
Γλωσσική ποικιλότητα	σελ.23
Υφολογική ποικιλία	σελ.27
 ΜΕΡΟΣ Β – Φιλοσοφία της Γλώσσας	
Φιλοσοφία της Γλώσσας	σελ.30
Το πρώιμο έργο του Wittgenstein	σελ.35
Το ύστερο έργο του Wittgenstein	σελ.41
Γλωσσικά παιχνίδια	σελ.47
Σχέση φιλοσοφίας της γλώσσας-κοινωνιογλωσσολογίας	σελ.54
 Συμπεράσματα	 σελ.60
Βιβλιογραφία	σελ.64

Περίληψη

Το θέμα της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας που επιλέγω να ασχοληθώ εστιάζει σε κοινωνιογλωσσολογικά ζητήματα και στη σχέση τους με την φιλοσοφία της γλώσσας του Ludwig Wittgenstein. Συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος της εργασίας μελετάται η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και στη γλώσσα και παρουσιάζονται οι τομείς συσχέτισής τους. Στη συνέχεια της εργασίας αναφέρεται και αναλύεται διεξοδικά ο κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας καθώς και οι διαφορές του με την κοινωνιολογία της γλώσσας.. Παράλληλα, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνονται οι κοινωνικές ταυτότητες μέσω των γλωσσικών δραστηριοτήτων. Επιπρόσθετα, δίνεται έμφαση στην γλωσσική και υφολογική ποικιλία και στους τρόπους εμφάνισής τους.

Ταυτόχρονα, αδιαμφισβήτητη είναι η επίδραση του Ludwig Wittgenstein στη σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη. Για αυτό τον λόγο, στο δεύτερο μέρος της εργασίας προβαίνω στην αναφορά ζητημάτων της διδασκαλίας του Wittgenstein. Αρχικά, επισημαίνονται τα δύο αντιπροσωπευτικότερα έργα του, το *Tractatus Logico – Philosophicus* (1921/1922) και οι *Φιλοσοφικές Έρευνες* (1953), δηλαδή το πρώιμο και ύστερο έργο του. Στο πρώιμο έργο του, εξετάζεται μεταξύ άλλων, η σχέση της λογικής με τη γλώσσα καθώς και ο ρόλος της φιλοσοφίας ώστε να εκπληρωθεί η φιλοσοφική αυτογνωσία μέσω της διερεύνησης της γλώσσας. Στο ύστερο έργο του, ανασυγκροτούνται τα επιχειρήματά του υποστηρίζοντας ότι τα γλωσσικά σημεία αποκτούν νόημα ανάλογα με την χρήση στην οποία υποβάλλονται, διατυπώνοντας μία νέα αντίληψη για τη σχέση της γλώσσας με τη φιλοσοφία. Το ύστερο έργο του έχει επηρεάσει σημαντικά όχι μόνο τον τομέα της φιλοσοφίας αλλά και τις κοινωνικές επιστήμες.

Σε δεύτερο επίπεδο θα γίνει αναφορά στην έννοια των «γλωσσικών παιχνιδιών» του Wittgenstein που τα χρησιμοποιεί ως υποδείγματα για να διασαφηνίσει τον πρακτικό χαρακτήρα της γλώσσας. Μέσα από την σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στο παιχνίδι διαπιστώνει ότι ο κόσμος και η γλώσσα είναι εσωτερικά συνδεδεμένα εντός των γλωσσικών παιχνιδιών. Ακόμη, οι μορφές ζωής συνδέονται με την έννοια της γραμματικής, η οποία αναφέρεται στις εσωτερικές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στις έννοιες. Επομένως, με την μακροσκελή αναφορά στην έννοια των «γλωσσικών παιχνιδιών» του Wittgenstein, θα ολοκληρωθεί το δεύτερο μέρος της εργασίας και θα τονιστεί η αμφίδρομη σχέση της κοινωνίας και της γλώσσας, έτσι ώστε να αποκτήσει ο αναγνώστης μια σφαιρική άποψη για τη σχέση ανάμεσα στη κοινωνία και στη γλώσσα, η οποία όχι μόνο προσδιορίζεται αλλά ταυτοχρόνως αναπαράγεται και μεταβάλλεται.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνιογλωσσολογία, Κοινωνιολογία της γλώσσας, γλωσσική ποικιλία, υφολογική ποικιλία, Φιλοσοφία της γλώσσας, Tractatus, Φιλοσοφικές Έρευνες, γλωσσικά παιχνίδια, μορφές ζωής.

Abstract

The topic of the present work that I choose to deal with focuses on sociolinguistic issues and their relationship with Ludwig Wittgenstein's philosophy of language. Specifically, in the first part the relationship between society and language is mentioned and their areas of correlation are presented. In addition, the differences between sociolinguistic and sociology of language are reported and analyzed. At the same time, the way in which social identities are formed through linguistic activities is described. Furthermore, emphasis is placed on linguistic and variety of linguistic styles and their ways of appearance.

At the same time, the influence of Ludwig Wittgenstein on modern philosophical thought is undeniable. For this reason, in the second part, I refer issues of Wittgenstein's philosophy, the *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921/1922) and the *Philosophical Investigations* (1953) his two most representative works. In his early work, the relationship between logic and language is examined, as well as the role of philosophy in fulfilling philosophical self-knowledge through the investigation of language. In his later philosophy, he claims that linguistic signs acquire meaning depending on the use to which they are subjected, formulating a new perception of the relationship between language and philosophy. His later work has significantly influenced not only the philosophy but also the social sciences. Also, reference will be made to the concept of Wittgenstein's «language games» which he uses as models to clarify the practical character of language. Through the relationship between language and play, he establishes that the world and language are internally connected within language games. In addition, «life forms» are linked to the concept of grammar, which refers to the internal relationships that exist between meaning. Therefore, the second part of this work will be

completed with the lengthy reference to Wittgenstein's «language games» and the reader will obtain a global view of the relationship between society and language, which is not only determined but also simultaneously reproduced and changed.

Key words: sociolinguistics, sociology of language, linguistic variety, Tractatus, Philosophical Investigations, language games, forms of life.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία είναι αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος μου να ασχοληθώ με την μελέτη της κοινωνιογλωσσολογίας που αποτελεί κλάδο της γλωσσολογίας. Ταυτόχρονα, τόσο οι προπτυχιακές όσο και οι μεταπτυχιακές μου σπουδές στο τμήμα της Φιλοσοφίας, αποτέλεσαν το κίνητρο να μελετήσω τη φιλοσοφία της γλώσσας του Ludwig Wittgenstein. Έτσι, αποφάσισα να προβώ στην σύνδεση της κοινωνιογλωσσολογίας και της φιλοσοφίας της γλώσσας επιδιώκοντας να αναφερθώ στις σχέσεις κοινωνίας και γλώσσας καθώς και στη κοινωνική δομή και το κατά πόσον αυτή προβάλλεται στη γλώσσα.

Πηγή μελέτης αποτελούν βιβλία γλωσσολόγων εστιασμένα στον κλάδο της κοινωνιογλωσσολογίας καθώς και τα φιλοσοφικά έργα *Tractatus Logico-Philosophicus* και *Φιλοσοφικές Έρευνες* του Wittgenstein, τα οποία έχουν ασκήσει επιρροή τόσο στις φιλοσοφικές όσο και στις κοινωνικές επιστήμες. Στη συνέχεια, γίνονται αναφορές στις γλωσσικές μορφές του Wittgenstein και ολοκληρώνεται η εργασία με στόχο να αποκτήσει ο αναγνώστης μια εμπειριστατωμένη άποψη για τη σχέση κοινωνίας -γλώσσας.

Αρχικά είναι απαραίτητο να τονιστεί ότι η κοινωνιογλωσσολογία έχει ως στόχο να μελετήσει τις γλωσσικές επιλογές των ανθρώπων και κατά πόσο αυτές επηρεάζουν και καθορίζουν τη κοινωνία. Επιπλέον, ο συγκεκριμένος κλάδος ασχολείται με τη γλωσσική ποικιλότητα και τους λόγους για τους οποίους δημιουργείται, καθώς γεγονός αποτελεί ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα με διαφορετικό τρόπο στη καθημερινότητά τους. Είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι η κοινωνιογλωσσολογία και η κοινωνιολογία της γλώσσας είναι δύο ξεχωριστοί κλάδοι με διαφορετικό αντικείμενο μελέτης. Η κοινωνιογλωσσολογία περιλαμβάνει γλωσσοκεντρικές μελέτες, έρευνες δηλαδή που εστιάζουν στο γλωσσικό τομέα ενώ η κοινωνιολογία της

γλώσσας ασχολείται με κοινωνιολογικές μελέτες που σχετίζονται δηλαδή με την κοινωνία. Ο William Labov είναι ένας από τους σημαντικότερους κοινωνιογλωσσολόγους, ο οποίος μελέτησε τη γλωσσική ποικιλότητα (variationist approach). Αντίστοιχα, ο Fishman ασχολήθηκε με κοινωνιολογικές έρευνες, μελετώντας τη διγλωσσία και τις γλώσσες των μειονοτήτων.

Παράλληλα, με τη μελέτη της γλώσσας ασχολήθηκε και ο Wittgenstein αλλά από φιλοσοφική σκοπιά. Συγκεκριμένα, τόσο στο πρώιμο όσο και στο ύστερο έργο του τον απασχόλησε η σύνδεση της γλώσσας με τον κόσμο και την πραγματικότητα. Στο *Tractatus* εστιάζει στη λογική σύνδεση της γλώσσας με την πραγματικότητα και προβαίνει στην απεικονιστική του θεωρία υποστηρίζοντας ότι η γλώσσα απεικονίζει τον κόσμο. Αντίθετα, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* δίνει έμφαση στη γραμματική χρήση της γλώσσας κάνοντας αναφορά στη σημασία των κανόνων που διέπουν τα «γλωσσικά παιχνίδια» και στη «μορφή ζωής» των ομιλητών, η οποία σχετίζεται με τον τρόπο που αυτοί χρησιμοποιούν τη γλώσσα.

Γίνεται κατανοητό ότι τόσο οι κοινωνιογλωσσολογικές όσο και οι φιλοσοφικές μελέτες του ύστερου έργου του αυστριακού φιλοσόφου αναφέρονται στη σχέση γλώσσας- κοινωνίας και του τρόπου με τον οποίο οι ομιλητές αντιλαμβάνονται τον κόσμο μέσω των γλωσσικών επιλογών τους. Το γεγονός αυτό αναλύεται διεξοδικότερα στη παρούσα εργασία ώστε να καταστεί σαφές η σύνδεση ανάμεσα στις γλωσσικές και κοινωνικές διαδικασίες.

ΜΕΡΟΣ Α - Κοινωνιογλωσσολογία

Οι σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και γλώσσας

Στην καθημερινή ζωή οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς είναι η γλωσσική επικοινωνία, η οποία υφίσταται μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων. Όταν επικοινωνούν γλωσσικά οι άνθρωποι μεταξύ τους, εφαρμόζουν κάποιο κώδικα και υπακούουν σε κάποιους κανόνες. Η επικοινωνία ανάμεσα σε ανθρώπους που μιλούν την ίδια γλώσσα είναι επιτεύξιμη, καθώς μοιράζονται κάποια γνώση. Ωστόσο, προκειμένου να επιτευχθεί η γλωσσική επικοινωνία είναι σημαντικοί οι ψυχολογικοί, κοινωνικοί και γενετικοί παράγοντες.¹

Για αυτό τον λόγο, κρίνεται αναγκαία η παρουσίαση των τομέων στους οποίους υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στη γλώσσα και την κοινωνία. Αρχικά, η κοινωνική δομή επηρεάζει τη γλωσσική δομή και αυτό γίνεται κατανοητό από έρευνες που έχουν διεξαχθεί, οι οποίες μελέτησαν την προαναφερθείσα περίπτωση. Συγκεκριμένα, ο τρόπος με τον οποίο μιλάνε τα παιδιά ηλικίας ενός έως πέντε ετών, διαφέρει από τον τρόπο με τον οποίο μιλάνε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Επομένως, οι διάφορες ποικιλίες της γλώσσας που χρησιμοποιούν οι ομιλητές, αντανakλούν διάφορα θέματα όπως την κοινωνική, θρησκευτική ή εθνική προέλευση αλλά και το φύλο τους. Επιπλέον, οι συγκεκριμένοι τρόποι ομιλίας, οι επιλογές των λέξεων και οι συγκεκριμένοι κανόνες που χρησιμοποιούνται για την συνομιλία, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από ορισμένες κοινωνικές απαιτήσεις.

¹ Wardhaugh R., (2006). An Introduction to Sociolinguistics, Blackwell Publishing Ltd, σελ.10

Ωστόσο, υπάρχει και μια αντίθετη με την προηγούμενη υπόθεση, η οποία αναφέρει ότι η γλωσσική δομή και συμπεριφορά ενδέχεται να επηρεάσει ή να καθορίσει την κοινωνική δομή. Με άλλα λόγια, η γλώσσα επηρεάζει την οπτική των ανθρώπων για τον κόσμο. Την συγκεκριμένη άποψη υποστήριξε ο Bernstein, ο οποίος τόνισε ότι τα παιδιά που ανήκουν στην εργατική τάξη παρουσιάζουν χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις σε σχέση με τα παιδιά που προέρχονται από την αστική τάξη. Συγκεκριμένα, τα παιδιά της εργατικής τάξης χρησιμοποιούν έναν συγκεκριμένο γλωσσικό κώδικα, διαθέτουν δηλαδή ένα περιορισμένο λεξιλόγιο το οποίο υιοθετούν στην καθημερινότητά τους. Αναλυτικότερα, οι γλωσσικές τους προτάσεις παρουσιάζουν γραμματικές και συντακτικές αδυναμίες καθώς επαναλαμβάνουν τους ίδιους συνδέσμους και αποφεύγουν τη χρήση επιθέτων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υστερούν στις σχολικές απαιτήσεις σε σχέση με τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων διότι το εκπαιδευτικό σύστημα στηρίζεται στην υιοθέτηση εμπλουτισμένου λεξιλογίου με την σωστή γραμματική και συντακτική δομή των προτάσεων. Με αυτόν τον τρόπο, δίνει έμφαση στο κοινωνικό στοιχείο και θέλει να δείξει ότι ο τρόπος χρήσης της γλώσσας και των γλωσσικών κανόνων αναπαράγει τις κοινωνικές δομές καθώς η γλώσσα αποτελεί καθοριστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των παιδιών η οποία επηρεάζεται από την κοινωνική και οικονομική τους θέση.²

Η τρίτη σχέση που εξετάζεται ανάμεσα στην κοινωνία και την γλώσσα αφορά την αμφίδρομη επιρροή. Υποστηρίζεται δηλαδή, ότι η γλώσσα και η κοινωνία μπορούν να επηρεάσουν η μία την άλλη αμφίδρομα. Αναφορικά με αυτήν την προσέγγιση προτάθηκε μία μαρξιστική άποψη από τον Dittmar, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ομιλία και η κοινωνική συμπεριφορά βρίσκονται σε κατάσταση συνεχούς αλληλεπίδρασης και οι

² Μπασλής Ι.Ν. (1988), σελ. 40-41.

υλικές συνθήκες διαβίωσης αποτελούν σημαντικό παράγοντα σε αυτή την σχέση.³ Επιπλέον, ο Saussure αναφέρει ότι η γλώσσα αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό του ανθρώπου καθώς διαθέτει την ικανότητα του λόγου ωστόσο είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνία καθώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την γλώσσα για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Αν δηλαδή δεν υπήρχε η γλώσσα, θα ήταν ανέφικτη και η κοινωνία καθώς τα μέλη της δεν θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν και να συνεννοηθούν. Αντίστοιχα, ο τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας προσδιορίζει τον τρόπο που χρησιμοποιείται η γλώσσα.

Η τέταρτη υπόθεση αφορά στην μη ύπαρξη σχέσης μεταξύ της γλωσσικής και της κοινωνικής δομής. Επισημαίνεται δηλαδή, ότι τόσο η γλωσσική όσο η κοινωνική δομή είναι ανεξάρτητες η μια από την άλλη. Με άλλα λόγια σε αυτήν την περίπτωση, η γλώσσα εκφράζει απλώς τη σκέψη χωρίς να συσχετίζεται με τον ομιλητή. Ωστόσο, ο Chomsky υποστηρίζει μια παραλλαγή αυτής της υπόθεσης τονίζοντας ότι η προαναφερθείσα σχέση για είναι εφικτή πρέπει πρώτα να υπάρξουν συγκεκριμένες έρευνες στις οποίες η γλωσσολογία θα είναι αποκομμένη από την κοινωνία.⁴ Αναλυτικότερα, ο Chomsky αναφέρει ότι ο άνθρωπος χρησιμοποιεί πληθώρα λέξεων στην καθημερινή του ζωή και καταλαβαίνει το νόημα διαφορετικών προτάσεων επειδή γνωρίζει τους γραμματικούς κανόνες. Συσχετίζει δηλαδή τη γλώσσα με τη γραμματική διότι ο άνθρωπος διαθέτει την ικανότητα να χρησιμοποιεί τη γλώσσα επειδή ακριβώς αναπαριστά νοητικά τους γραμματικούς κανόνες χρήσης της. Για αυτόν τον λόγο, θεωρεί ότι η κοινωνία και η γλώσσα έχουν διαφορετικά αντικείμενα μελέτης καθώς η κοινωνία δεν εξετάζει τη γραμματική και κατά συνέπεια την ικανότητα των ανθρώπων να

³ Dittmar N. (1976), σελ.238.

⁴ Wardhaugh R. (2005), σελ.11.

χρησιμοποιούν τους γραμματικούς κανόνες προκειμένου να επικοινωνήσουν γλωσσικά.

Σύμφωνα με τον Gumperz η κοινωνιογλωσσολογία αποτελεί προσπάθεια ώστε να βρεθούν οι σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και γλώσσας αλλά και να παρατηρηθούν οι αλλαγές που συμβαίνουν.⁵ Ο Chambers τονίζει ότι η κοινωνιογλωσσολογία μελετά τις κοινωνικές χρήσεις της γλώσσας και αναφέρει ότι οι μελέτες της κοινωνιογλωσσικής έρευνας προέκυψαν έχοντας αξιολογήσει κοινωνικά τις παραλλαγές της γλωσσολογίας.

Ωστόσο, οι προαναφερθείσες μελέτες δεν μπορούν να εξαντλήσουν την κοινωνιογλωσσική έρευνα, διότι μια συσχέτιση δείχνει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε δύο μεταβλητές. Με άλλα λόγια, εάν το Α και το Β σχετίζονται, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι το Α προκαλεί το Β ή το Β το Α, διότι ενδέχεται ένας τρίτος παράγοντας να προκαλέσει το Α και το Β ή κάποιον άλλο συνδυασμό με τον οποίο εμπλέκονται οι παράγοντες. Για αυτόν τον λόγο, πρέπει να γίνεται πολύ προσεκτικά η διεξαγωγή συμπερασμάτων από αυτές τις σχέσεις.

Από τα παραπάνω, γίνεται κατανοητό ότι η κοινωνιογλωσσολογία δεν αρκείται στην συσχέτιση κοινωνίας και γλώσσας αλλά πρέπει να βασίζεται σε μια θεωρία η οποία περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η γλώσσα και τις επιλογές των ατόμων όταν την χρησιμοποιούν.⁶ Οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στο γλωσσικό φαινόμενο, με αποτέλεσμα το κοινωνικό φαινόμενο να συνδέεται με τις γλωσσικές μεταβλητές. Επομένως, παρεμποδίζεται η ανάλυση και εξήγηση για την κοινωνική προέλευση της αλλαγής της γλώσσας. Για αυτόν τον λόγο, κρίνεται απαραίτητο να προσδιοριστεί το κοινωνικό στοιχείο καθώς διαμορφώνει και καθορίζει τη γλωσσική λειτουργία. Πρέπει δηλαδή να δοθεί έμφαση

⁵ Gumperz J. (1971), σελ.223.

⁶ Holmes J. (1992), σελ. 16.

στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί θεσμοί αναπαράγουν τους γλωσσικούς κανόνες και τους αποδέχονται ή τροποποιούν. Συνεπώς, ο στόχος είναι να διασαφηνιστεί η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και την γλώσσα, δηλαδή εάν η κοινωνία επηρεάζει τη γλώσσα ή το αντίστροφο και κατά πόσο ο τρόπος που δομείται το γλωσσικό σύστημα επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και οργανώνουν οι άνθρωποι τις κοινωνίες τους.⁷

⁷ Γούτσος Δ., Μπέλλα Σ. (2022), σελ. 30.

Κοινωνιογλωσσολογία και κοινωνιολογία της γλώσσας

Η επιστήμη της γλωσσολογίας είχε κοινωνικό χαρακτήρα πριν από τον 19ο αιώνα. Παρόλα αυτά, μετά τη δεκαετία του '60, πραγματοποιήθηκαν μελέτες που διέθεταν κοινωνικό προβληματισμό και εξέταζαν την ποικιλία του γλωσσικού φαινομένου, εστιάζοντας κυρίως στις μεγαλουπόλεις, όπου υπήρχαν κοινωνικές διαφορές στον τρόπο που χρησιμοποιούνταν η γλώσσα. Με αυτόν τον τρόπο, αναπτύχθηκε η κοινωνιογλωσσολογία που αποτελεί τομέας της γλωσσολογίας. Ωστόσο, πρέπει να καταστεί σαφές ότι η κοινωνιογλωσσολογία και η κοινωνιολογία της γλώσσας είναι δύο διαφορετικοί κλάδοι με διαφορετικό αντικείμενο μελέτης.

Συγκεκριμένα, η κοινωνιογλωσσολογία ή μικροκοινωνιογλωσσολογία διερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στη γλώσσα και την κοινωνία προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα η δομή της γλώσσας και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η γλώσσα στην επικοινωνία. Ακόμη, ερευνώνται οι κοινωνικοί παράγοντες που διαφαίνονται από τη χρήση συγκεκριμένων γλωσσικών μορφών καθώς ο κάθε ομιλητής χρησιμοποιεί τη γλώσσα με διαφορετικό τρόπο στις διάφορες κοινωνικές περιστάσεις. Από την ποικιλία της χρήσης της γλώσσας, παρέχονται πληροφορίες για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ομιλητή, όπως το φύλο, η ηλικία, η μόρφωση. Επιπλέον, γίνεται φανερό το ύφος της επικοινωνίας, οικείο ή επίσημο, εάν δηλαδή ο ομιλητής και ο ακροατής γνωρίζονται και χρησιμοποιείται επίσημος ή ανεπίσημος λόγος. Με άλλα λόγια, στην κοινωνιογλωσσολογία περιέχονται οι γλωσσοκεντρικές προσεγγίσεις καθώς μελετώνται οι γλωσσικές δομές μέσα σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, δηλαδή η γλώσσα σε σχέση με την κοινωνία. Κύριος εκπρόσωπος του συγκεκριμένου κλάδου ήταν Αμερικανός κοινωνιογλωσσολόγος William Labov που μελέτησε τον συσχετισμό γλωσσικών και κοινωνικών παραμέτρων (variationist approach).

Αντίθετα, η κοινωνιολογία της γλώσσας ή μακρο-κοινωνιογλωσσολογία με πρώτο εκπρόσωπό της τον Fishman, μελετά την κοινωνική δομή μέσω της γλώσσας, δηλαδή την κοινωνία σε σχέση με τη γλώσσα και τον τρόπο με τον οποίο κάποια χαρακτηριστικά της γλώσσας είναι χρήσιμα για να προσδιορίσουν συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές. Επιπλέον, ερευνά τις προσκολλήσεις που έχει μία κοινωνία, οι οποίες μαρτυρούν το πώς κατανέμονται οι μορφές λόγου στην κοινωνία, την οριοθέτηση και την αντικατάσταση της γλώσσας.⁸

Αδιαμφισβήτητα, τόσο η κοινωνιογλωσσολογία όσο και η κοινωνιολογία της γλώσσας απαιτούν τη συνεχή και συστηματική μελέτη τόσο της γλώσσας όσο και της κοινωνίας ώστε να είναι επιτυχημένες. Ακόμη, και οι δύο κλάδοι έχουν κοινά ενδιαφέροντα και βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση της γλώσσας, η οποία αποτελεί απαραίτητη συνθήκη της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, οι κύριες διαφορές τους έγκεινται στην έμφαση που δίνεται στη γλώσσα.

Ο Peter Trudgill ⁹ υποστήριξε ότι η κοινωνιογλωσσολογία ασχολείται με ζητήματα της γλώσσας και της κοινωνίας, αλλά υπάρχουν κάποιες μελέτες που ασχολούνται με αυτά τα ζητήματα αλλά δεν είναι κοινωνιογλωσσολογικές. Προσπαθώντας να διαχωρίσει τις μελέτες που είναι κοινωνιογλωσσολογικές από αυτές που δεν είναι, υποστήριξε ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι τύποι γλωσσικών σπουδών οι οποίοι έχουν εξ ολοκλήρου κοινωνιολογικούς στόχους και βρίσκονται έξω από την κοινωνιολογία της γλώσσας. Σε αυτήν την κατηγορία συγκαταλέγονται ενθομεθοδολογικές μελέτες, οι οποίες δεν αποτελούν κοινωνιογλωσσολογία για τον Trudgill γιατί δεν έχουν γλωσσικούς στόχους.

⁸ Coulmas F. (1977), σελ. 2

⁹ Trudgill P. (1995), σελ.19.

Προκειμένου να καταστεί σαφές η άποψη του Trudgill αναφορικά με τις ενθομεθοδολογικές μελέτες και κατά πόσο αυτές μπορούν να θεωρηθούν κοινωνιογλωσσολογικές, κρίνεται αναγκαίος ο ορισμός της ενθομεθοδολογίας και το αντικείμενο μελέτης της. Αναλυτικότερα, η ενθομεθοδολογία αποτελεί κλάδο της κοινωνιολογίας και ασχολείται με τις διαδικασίες και τις τεχνικές που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι προκειμένου να εξηγήσουν τον κόσμο γύρω τους και να αλληλεπιδράσουν μαζί του. Με άλλα λόγια, η διεξαγωγή των ερευνών επικεντρώνεται σε φαινόμενα της καθημερινής ύπαρξης ώστε να δείξουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν διάφορα κομμάτια της καθημερινής ζωής. Επομένως, στόχος της ενθομεθοδολογίας είναι να μελετηθούν οι διαδικασίες δημιουργίας νοήματος, δηλαδή η διατύπωση και η εξιδανίκευση, τις οποίες χρησιμοποίησαν τα μέλη της κοινωνίας για να κατασκευάσουν τις πραγματικές ιδιότητες του κόσμου και την αίσθηση ότι είναι ανεξάρτητοι από την αντίληψη.¹⁰

Το πεδίο ενδιαφέροντος των ενθομεθοδολόγων είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι λύνουν κοινά προβλήματα, έχουν κοινωνικές επαφές, τη γνώση του τι συμβαίνει γύρω τους αλλά και την ικανότητα να μεταδώσουν αυτή τη γνώση σε άλλους ανθρώπους. Απαραίτητη προϋπόθεση για να κατανοήσουμε τα λεγόμενα των άλλων είναι να μοιραζόμαστε μαζί τους κάποιες υποθέσεις. Ο Sacks χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα προκειμένου να καταστεί σαφές το προαναφερθέν σημείο: «Το μωρό έκλαψε. Το σήκωσε η μαμά».¹¹ Διαβάζοντας αυτές τις προτάσεις καταλαβαίνουμε ότι η μητέρα του μωρού το σήκωσε. Όμως, δεν υπάρχει κάτι στην δομή των προτάσεων που να εκφράζει ότι η μητέρα και το μωρό έχουν σχέση μητέρας – παιδιού. Ο Sacks υποστηρίζει ότι σε αυτή την περίπτωση κατηγοριοποιούμε τα μέλη και αποδίδουμε κάποιες έννοιες

¹⁰ Leiter K. (1980), σελ. 5

¹¹ Sacks H. (1972a), σελ. 54

σε λέξεις. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η δεύτερη πρόταση αναφέρεται στη μητέρα του μωρού.

Σε περίπτωση που στις παραπάνω προτάσεις χρησιμοποιούνταν διαφορετική λέξη, θα υπήρχε διαφορετική ερμηνεία. Για παράδειγμα, « Το μωρό έκλαψε. Ο ενήλικας το πήρε». Άρα, για την ερμηνεία συγκεκριμένων προτάσεων πρέπει να γνωρίζουμε τις κατηγορίες των μελών, την γνώση των οποίων αποκτάμε κοινωνικά. Για τους εθνομεθοδολόγους, οι άνθρωποι πρέπει να δημιουργούν συνεχώς τον κόσμο και να το συντηρούν για τον εαυτό τους. Υιοθετούν δηλαδή, μια φαινομενολογική ερμηνεία του κόσμου, στον οποίο σημαντικό ρόλο αποτελεί η γλώσσα καθώς η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων γίνεται με λεκτικό τρόπο. Επομένως, εστιάζουν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα στις μεταξύ τους σχέσεις.

Συμπεριλαμβανομένων των προηγούμενων αναφορών, ο Trudgill θεωρεί ότι αρκετές μελέτες, όπως η εθνογραφία της ομιλίας, η διγλωσσία, η προσπάθεια αντιμετώπισης της δομής του λόγου και της συνομιλίας, περιέχουν γνώσεις τόσο κοινωνιολογίας όσο και γλωσσολογίας. Παρόλο που αυτά τα θέματα αφορούν την κοινωνιογλωσσολογία εντάσσονται σε άλλους κλάδους, όπως την ανθρωπολογική γλωσσολογία ή την κοινωνική ψυχολογία της γλώσσας.¹²

Ωστόσο, εξηγεί ότι υπάρχουν και μελέτες που ασχολούνται τόσο με γλωσσικά όσο και με κοινωνικά θέματα αλλά έχουν γλωσσικό σκοπό. Σε αυτή την κατηγορία, εντάσσονται οι μελέτες οι οποίες εξετάζουν εμπειρικά τη γλώσσα, το πώς δηλαδή αυτή μιλιέται στο κοινωνικό της πλαίσιο, όπως μελέτες για την παραλλαγή και τη γλωσσική αλλαγή. Οι συγκεκριμένες μελέτες στοχεύουν να δώσουν απαντήσεις σε θέματα που ενδιαφέρουν τους γλωσσολόγους. Ο Labov με την μελέτη του για τη

¹² Trudgill P. (1995), σελ. 21.

παραλλαγή και τη γλωσσική αλλαγή εστίασε στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η γλώσσα, στους μηχανισμούς αλλαγής, στη φύση της γλωσσικής μεταβλητότητας και όχι στη διερεύνηση της κοινωνίας. Επομένως, γνήσια κοινωνιογλωσσολογία για τον Trudgill είναι όταν οι μελέτες έχουν ως στόχο να βελτιώσουν την γλωσσική θεωρία και να συμβάλλουν στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν τη φύση της γλώσσας.¹³ Με άλλα λόγια, η γλώσσα καθρεφτίζει την κοινωνία καθώς καθορίζεται από αυτήν και οι ποικιλομορφίες της γλώσσας είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ατόμων, όπως το φύλο, η ηλικία και η κοινωνική του θέση.

Ο Trudgill το 1974 ερευνήσε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον τρόπο που χρησιμοποιούνται οι φωνολογικές μεταβλητές με την κοινωνική θέση των ανθρώπων στο Νόριτς της Αγγλίας. Ειδικότερα, παρατήρησε ότι οι άνθρωποι που ανήκουν στην κατώτερη κοινωνική τάξη στον αυθόρμητο λόγο τους, προβαίνουν στη χρήση φωνολογικών μεταβλητών οι οποίες δεν εναρμονίζονται με τη νόρμα. Αντίθετα, τα άτομα που ανήκουν σε ανώτερη κοινωνική θέση υιοθετούν την προφορά που σχετίζεται με τη νόρμα. Επιπλέον, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επιλογή των συγκεκριμένων φωνολογικών μεταβλητών δεν σχετίζεται μόνο με την κοινωνική τάξη των ομιλητών αλλά και με το φύλο τους. Με άλλα λόγια, οι γυναίκες χρησιμοποιούν τις γλωσσικές μεταβλητές της νόρμας ενώ οι άνδρες τους γλωσσικούς κώδικες που δεν συνδέονται με τη νόρμα. Σύμφωνα με τον Trudgill, αυτό συμβαίνει διότι οι γυναίκες αισθάνονται ανασφαλείς εξαιτίας της ύπαρξης έμφυλων στερεοτύπων και με αυτόν τον τρόπο επιχειρούν να ισχυροποιήσουν τη θέση τους και να νιώσουν αποδεκτές.¹⁴

Ο Fairclough (1995) και ο van Dijk (1993) είναι οι δύο κύριοι εκφραστές της Κριτικής ανάλυσης του λόγου, η οποία αποτελεί μια

¹³ Trudgill P. (1978), σελ. 11.

¹⁴ Γούτσος Δ., Μπέλλα Σ. (2022), σελ. 142-143.

κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση. Η κριτική ανάλυση του λόγου πραγματεύεται ότι υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στη γλώσσα και την κοινωνία. Με άλλα λόγια, η γλώσσα επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις και κατά συνέπεια την κοινωνία μετατρέποντας τις κοινωνικές δομές, αλλά επηρεάζεται και από την κοινωνία αναπαράγοντας τις κοινωνικές δομές. Ο van Dijk¹⁵ αναφέρει ότι η Κριτική ανάλυση λόγου αποτελεί μία διαφορετική οπτική στον τρόπο που προσεγγίζονται και μελετώνται τα κείμενα.

Πρόκειται δηλαδή για μια προσέγγιση που αφορά την κοινωνική μελέτη της γλώσσας προσπαθώντας να ερευνήσει την σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην κοινωνία και τη γλώσσα. Αυτό επιτυγχάνεται αναλύοντας τα γλωσσικά κείμενα στο μικρό-επίπεδο και τις κοινωνικές δομές στις οποίες λαμβάνουν χώρα τα εκάστοτε κείμενα στο μακρο-επίπεδο.¹⁶ Με αυτόν τον τρόπο γίνεται φανερό ότι τα γλωσσικά κείμενα δημιουργούνται κυρίως εξαιτίας των κοινωνικών συνθηκών και όχι λόγω της προσωπικότητας του συγγραφέα καθώς αποτελούν σε μικρότερο βαθμό το μέσο με το οποίο εκφράζει ο συγγραφέας τις προσωπικές του σκέψεις. Επί παραδείγματι, ο τρόπος γλωσσικής έκφρασης που χρησιμοποιεί ένας εκπαιδευτικός όταν απευθύνεται στους μαθητές ή τους συναδέλφους του, καθορίζεται κυρίως από την κοινωνική θέση την οποία κατέχει και όχι αποκλειστικά από την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα του. Σύμφωνα με την κριτική ανάλυση λόγου μελετάται ο τρόπος με τον οποίο η ομιλία επηρεάζει και διαμορφώνει τις κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας.

Όλες οι προσεγγίσεις της κριτικής ανάλυσης λόγου διαθέτουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά:¹⁷ Αρχικά, τονίζεται ότι οι κοινωνικές διαδικασίες

¹⁵ Van Dijk, Teun A. (2001β), σελ.96.

¹⁶ Γεωργαλίδου Μ, Σηφianού Μ, Τσάκωνα Β, (2014), σελ.149

¹⁷ Phillips L, Jorgensen M, (2009), σελ. 117-122.

έχουν γλωσσικό χαρακτήρα καθώς οι γλωσσικοί κανόνες που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία των κειμένων απεικονίζουν την κοινωνία και τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των συνανθρώπων. Επιπλέον, ο λόγος αντιλαμβάνεται ως κοινωνική πρακτική διότι διαμορφώνει τις κοινωνικές δομές αλλά και τις αντανακλά καθώς μέσω της χρήσης της γλώσσας ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να αλλάξει τον κόσμο αλλά κάποιοι θεσμοί, όπως ο θεσμός της οικογένειας, είναι κοινωνικά καθορισμένοι. Έτσι ο γλωσσικός τρόπος με τον οποίο συγκροτείται η κοινωνία προέρχεται από παγιωμένες κοινωνικές πρακτικές οι οποίες αντιστοιχούν στις υλικές κοινωνικές δομές¹⁸. Ακόμη, οι ερευνητές της κριτικής ανάλυσης του λόγου αναλύουν εμπειρικά τον τρόπο που χρησιμοποιείται η γλώσσα στο πλαίσιο δηλαδή της κοινωνικής πραγματικότητας. Το τέταρτο κοινό χαρακτηριστικό των θεωριών της κριτικής ανάλυσης του λόγου είναι ότι οι γλωσσικές πρακτικές αναπαράγουν την κοινωνία και τις άνισες κοινωνικές σχέσεις που υπάρχουν επειδή κάποιες κοινωνικές τάξεις διαθέτουν εξουσία, ενώ άλλες, όχι. Τέλος, γίνεται κατανοητό ότι η συγκεκριμένη προσέγγιση ερευνά κριτικά τις αλλαγές που συμβαίνουν στην κοινωνία ώστε να εξετάσει τις γλωσσικές πρακτικές και τον βαθμό που αυτές αναπαράγουν τις κοινωνικές ανισότητες. Ο Fairclough υποστηρίζει ότι μια κοινωνία δομείται τόσο από γλωσσικές πρακτικές όπως οι δημόσιες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων όσο και από μη γλωσσικές πρακτικές όπως η κατασκευή μιας γέφυρας.¹⁹ Ωστόσο, είναι πιθανό να εκφράζονται διαφορετικές αντιλήψεις για τον κόσμο στην ίδια γλώσσα διότι σύμφωνα με την κριτική ανάλυση του λόγου, οι γλωσσικές ποικιλίες υφίστανται επειδή οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο τον κόσμο και όχι μόνο επειδή

¹⁸ Fairclough N., (1992β), σελ.66.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ.64.

εντάσσονται σε μια κοινωνική ομάδα.²⁰ Επομένως, η Κριτική ανάλυση λόγου εντάσσει την ανάλυση κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων στο γλωσσολογικό πλαίσιο, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ιδεολογική λειτουργία της γλώσσας.

²⁰ Fairclough N. (1995), σελ.27.

Γλωσσική ποικιλότητα

Ο Labov είναι ο βασικός εκπρόσωπος του ρεύματος της γλωσσικής ποικιλότητας (variation). Συγκεκριμένα, ο Labov στην έρευνά του, τροποποίησε τη μεθοδολογία και το θεωρητικό σύστημα της γλωσσολογίας, όπως αυτή χρησιμοποιούνταν από τους κυρίαρχους έως τότε γλωσσολόγους, τον Saussure και τον Chomsky. Ο Labov πίστευε ότι η γλωσσολογία πρέπει να μελετά τη γλώσσα μέσα στην κοινωνία.

Ο Saussure διέκρινε την γλώσσα από την ομιλία αναφέροντας ότι η γλώσσα αποτελεί ένα σύστημα με συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης καθώς περιλαμβάνει τη γραμματική και τη γραφή. Αντιθέτως, η ομιλία είναι συγκυριακό στοιχείο και δεν μπορεί να συστηματοποιηθεί. Επομένως, συνέδεσε την γλώσσα με την ομοιογένεια ενώ την ομιλία με την ετερογένεια. Παρόλα αυτά υπάρχει διαρκής συσχέτιση ανάμεσα στην γλώσσα και την ομιλία.

Ωστόσο, ο Labov εκφράζει την ετερογένεια της γλώσσας υποστηρίζοντας ότι η γλωσσική μεταβολή γίνεται φανερή από την γλωσσική ποικιλία. Ειδικότερα, αναφέρει ότι η γλωσσική μεταβολή συνδέεται με την κοινωνία. Με άλλα λόγια, η γλωσσική αλλαγή μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο μελετώντας το κοινωνικό περιβάλλον. Η διαφοροποίηση, δηλαδή, στη μορφή ή στην προφορά κάποιων στοιχείων της γλώσσας συνδέεται με κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως την ηλικία, την περιοχή που κατοικούν και την κοινωνική ομάδα των ανθρώπων που παρουσιάζουν γλωσσικές μεταβολές. Συμπεραίνοντας, θεωρεί ότι η γλωσσική μεταβολή προέρχεται από κάποια κοινωνική κρίση, η οποία θα έχει είτε θετικές, όπως η κεντρικοποίηση στον τρόπο που οι κάτοικοι του νησιού Βίνεγιαρντ πρόφεραν το πρώτο φωνήεν των διφθόγγων, είτε

αρνητικές επιπτώσεις όπως στη Νέα Υόρκη, οι κάτοικοι της οποίας πρόφεραν το *r* στο τέλος της λέξης.²¹

Συγκεκριμένα, πραγματοποίησε μια έρευνα θέλοντας να δείξει ότι η γλωσσική ποικιλία συνδέεται με την κοινωνική τάξη. Αναλυτικότερα, απευθύνθηκε σε υπαλλήλους που εργάζονταν σε τρία καταστήματα της Νέας Υόρκης, τα οποία αντιπροσωπεύουν όλες τις κοινωνικές τάξεις, τόσο την ανώτερη, όσο την μεσαία και κατώτερη. Για να συλλέξει τα δεδομένα του χρησιμοποίησε τη μέθοδο της συνέντευξης καθώς επισκέπτονταν το κατάστημα ως πελάτης και έκανε μια συγκεκριμένη ερώτηση στην υπάλληλο προκειμένου να διαπιστώσει εάν προφέρει ή όχι το γράμμα «*r*», ζητώντας την να επαναλάβει την απάντηση. Έχοντας καταγράψει τα ευρήματά του, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι υπάλληλοι τροποποιούσαν τον τρόπο ομιλίας τους προκειμένου αυτός να συμβαδίζει με τον τρόπο ομιλίας του εκάστοτε πελάτη και προέφεραν ή όχι το «*r*» όταν χρησιμοποιούσαν επίσημο λόγο και ανήκαν σε ανώτερη κοινωνική τάξη. Παρόλα αυτά, παρατήρησε ότι τα άτομα της κατώτερης κοινωνικής τάξης πρόφεραν το «*r*» συχνότερα από τα άτομα της μεσαίας τάξης. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τον Labov, αποδεικνύει ότι τα άτομα μιμούνται τις συμπεριφορές συνανθρώπων τους που κατέχουν ανώτερη κοινωνική και οικονομική θέση από τους ίδιους ώστε να νιώσουν κοινωνικά αποδεκτοί.²²

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η γλωσσική ποικιλότητα συσχετίζεται με την κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, στη κοινωνία συμβαίνουν γλωσσικές αλλαγές εξαιτίας των κοινωνικών αναγκών, καθώς πολλές φορές οι ομιλητές μιας γλώσσας προβαίνουν στην τροποποίηση του λεξιλογίου ώστε να επικοινωνήσουν με ομάδες διαφορετικής καταγωγής, συνήθως στις περιπτώσεις μετακίνησης πληθυσμών. Επίσης, η γλωσσική

²¹ Boutet J. (1999), σελ. 33.

²² Γούτσος Δ., Μπέλλα Σ. (2022), σελ. 140.

ποικιλότητα καθορίζεται από κοινωνικούς παράγοντες και οδηγεί στη γλωσσική μεταβολή, η οποία γίνεται είτε συνειδητά είτε μη συνειδητά. Η γλωσσική μεταβολή γίνεται φανερή από τους ομιλητές της γλώσσας, οι οποίοι προβαίνουν σε αυτές τις αλλαγές ώστε να συνδεθούν με τις ανάγκες της κοινωνίας.

Τα άτομα μιας κοινωνίας κατατάσσονται ιεραρχικά σε κοινωνικά στρώματα ανάλογα με το οικονομικό τους υπόβαθρο, το κύρος τους, το επάγγελμά τους και τη κοινωνική τους δύναμη. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Labov ισχυρίζεται ότι η γλώσσα εμπεριέχει διάφορα γλωσσικά συστήματα και αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι γλωσσικές μεταβολές να χρησιμοποιούνται από όλα τα μέλη της κοινωνίας είτε αυτά διαθέτουν κοινωνικό γόητρο είτε βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικής διαστρωμάτωσης.²³

Ωστόσο, οι ανώτερες κοινωνικά τάξεις ενδέχεται να χρησιμοποιούν κάποιους γλωσσικούς τύπους ώστε να διακρίνονται από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα. Ο συγκεκριμένος γλωσσικός τύπος προβάλλεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, εντάσσεται στο εκπαιδευτικό σύστημα και κατά συνέπεια, οι γλωσσικές ποικιλίες που προκύπτουν απεικονίζουν τις κοινωνικές διαφορές.

Οι άνθρωποι οι οποίοι μιλούν την ίδια γλώσσα και διαθέτουν τις ίδιες νόρμες σχετικά με αυτή, αποτελούν τη γλωσσική κοινότητα.²⁴ Ο Labov υποστηρίζει ότι η γλωσσική κοινότητα παράγει γλωσσικούς τύπους αλλά ο τρόπος που εκτιμά τη γλωσσική παραγωγή σχετίζεται με την νόρμα. Αναλυτικότερα, οι ομιλητές μιας γλώσσας που εφαρμόζουν στιγματισμένες κοινωνικά μεταβλητές δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν την νόρμα στην ομιλία τους, παρόλο που την αντιλαμβάνονται. Με άλλα

²³ Dittmar N. (1976), σελ.215.

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 228.

λόγια, κατανοούν αυτό που θέλουν να προφέρουν και όχι αυτό που πραγματικά προφέρουν.

Καταλήγοντας, γίνεται κατανοητό ότι στη γλώσσα υπάρχει ετερογένεια στο ύφος και στο γλωσσικό σύστημα που χρησιμοποιείται ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το επάγγελμα και την κοινωνική τάξη του ομιλητή και οι παρατηρήσιμες γλωσσικές αλλαγές καθίστανται εφικτές εξαιτίας της γλωσσικής ποικιλότητας. Το παραπάνω γίνεται φανερό από το γεγονός ότι ο Labov στις έρευνές του συλλέγει τα δεδομένα του όντας παρών ο ίδιος και συνομιλώντας με ανθρώπους διαφορετικών κοινωνικών ομάδων αντλώντας τις πληροφορίες που επιθυμεί με αυθόρμητο και όχι επιτηδευμένο λόγο χωρίς να υπάρχει διαστρέβλωση των αποτελεσμάτων.

Υφολογική ποικιλία

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ετερογένεια της γλώσσας υφίσταται μεταξύ άλλων στο ύφος ανάλογα με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του ομιλητή. Ωστόσο, η ποικιλία της γλώσσας παρατηρείται και στις κοινωνικές περιστάσεις κατά τις οποίες ο ομιλητής εκφράζεται γλωσσικά. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος άνθρωπος χρησιμοποιεί διαφορετικές ποικιλίες της γλώσσας ανάλογα με την κοινωνική κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Προσαρμόζει, δηλαδή, το ύφος του λόγου του ανάλογα με την κοινωνική περίπτωση. Για παράδειγμα, όταν ο ομιλητής χρησιμοποιεί τον γραπτό λόγο, το ύφος μπορεί να είναι επίσημο, επιστημονικό, περιγραφικό ενώ όταν απευθύνεται σε κάποιον συνομιλητή του χρησιμοποιώντας τον προφορικό λόγο, το ύφος θα προσαρμοστεί αναλόγως σε οικείο, φιλικό ή λαϊκό. Συνεπώς, το ύφος του λόγου διαμορφώνεται ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και τις ανάγκες του ομιλητή που καθορίζονται από το άτομο στο οποίο απευθύνεται, τον σκοπό για τον οποίο υφίσταται η γλωσσική επικοινωνία, τον τρόπο, τον τόπο και τον χρόνο της επικοινωνίας.

Ο Labov υποστήριξε ότι το ύφος σχετίζεται με τον ομιλητή. Αναλυτικότερα, όσο περισσότερο συνειδητοποιημένος είναι ο ομιλητής ότι χρησιμοποιεί τη γλώσσα για την επίτευξη ενός σκοπού, τόσο πιο τυπική είναι η γλωσσική επικοινωνία και παραγωγή.²⁵

Επιπρόσθετα, όλοι οι ομιλητές χρησιμοποιούν διαφορετικό ύφος ανάλογα με την επισημότητα ή όχι της περίπτωσης. Με άλλα λόγια, η υφολογική ποικιλία που παρατηρείται, συνδέεται με τις γλωσσικές μεταβλητές και την κοινωνική κατάσταση του ατόμου.

²⁵ Labov W. (1996a), σελ.5.

Ο Labov επιχειρεί να μελετήσει τον τρόπο που χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα οι μαύροι έφηβοι. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν δεν εναρμονίζεται με τους κανόνες που θεωρούνται αποδεκτοί με αποτέλεσμα οι υπόλοιποι κάτοικοι της κοινότητας να την θεωρούν υποδεέστερη. Επιπλέον, με τη συγκεκριμένη έρευνα επιχειρεί να φανερώσει τους κανόνες της καθομιλουμένης γλώσσας η οποία διαφοροποιείται κοινωνικά από τις υπόλοιπες, μελετώντας τη γραμματική χρήση. Για την διεξαγωγή της έρευνας του Labov στη Νέα Υόρκη χρησιμοποιήθηκαν κάποια στάδια όπως: παρατήρηση της συμπεριφοράς όλων των εφήβων και μαγνητοφώνηση των συζητήσεών τους.

Καθόλη τη διάρκεια, ο ίδιος ο Labov και οι συνεργάτες του χρησιμοποίησαν επίσημο γλωσσικό ύφος και παρατηρούσαν τον τρόπο που συμπεριφέρονταν αυθόρμητα οι έφηβοι στις συνήθειες και τις δραστηριότητες της καθημερινότητά τους. Οι μαύροι έφηβοι που συμμετείχαν στην έρευνα, χρησιμοποιούσαν ανεπίσημο και λαϊκό ύφος το οποίο δεν άρμοζε με τις δεδομένες κοινωνικές περιστάσεις. Από αυτή την έρευνα, προέκυψε το γεγονός ότι οι μαύροι έφηβοι δεν ήθελαν να συμμετέχουν σε συζητήσεις όταν ένιωθαν ότι είναι υποδεέστεροι από τους υπόλοιπους ή ότι τους υποτιμούν. Απεναντίας, όταν επιλέγονταν για συζήτηση θέματα οικεία για αυτούς ανταποκρίνονταν με επιτυχία και συμμετείχαν ενεργά στη συζήτηση καθώς ένιωθαν ισότιμοι με τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους. Με αυτόν τον τρόπο, ο Labov κατέστησε σαφές ότι η γλωσσική συμπεριφορά των ανθρώπων εξαρτάται από την κοινωνική τους θέση.²⁶

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι ο Labov μελέτησε τους κανόνες της συγκεκριμένης διαλέκτου των εφήβων λαμβάνοντας υπόψη του το διαφορετικό ύφος ομιλίας που χρησιμοποιούσαν οι ομιλητές. Το κάθε

²⁶ Boutet J. (1999), σελ. 39.

άτομο δηλαδή μπορεί να εφαρμόσει διαφορετικό τρόπο χρήσης των λέξεων ανάλογα με την κοινωνική περίσταση στην οποία βρίσκεται. Το ύφος καθορίζεται από τον σκοπό για τον οποίο επιτυγχάνεται η επικοινωνία, από τα μέσα που εφαρμόζονται και από την μορφή της σχέσης που έχουν μεταξύ τους οι συνομιλητές, αν γνωρίζονται δηλαδή προσωπικά η επικοινωνία θα έχει φιλικό ύφος ενώ αν είναι άγνωστοι το ύφος θα είναι απρόσωπο και τυπικό. Για παράδειγμα το προφορικό και το γραπτό ύφος μιας επικοινωνίας αποτελούν ποικιλίες ύφους διότι το πρώτο προσδίδει ζωντάνια και παραστατικότητα στο λόγο καθώς χρησιμοποιείται κυρίως όταν ο ομιλητής θέλει να κεντρίσει το ενδιαφέρον και την προσοχή του συνομιλητή του, ενώ το γραπτό ύφος είναι πιο επίσημο καθώς εφαρμόζεται μεταξύ άλλων σε ενημερωτικά και επιστημονικά κείμενα.

ΜΕΡΟΣ Β

Φιλοσοφία της γλώσσας

Από τη στιγμή που γεννιέται ένας άνθρωπος προσπαθεί να επικοινωνήσει με τους γύρω του. Η γλώσσα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων ώστε να μπορούν να συζητούν, να εκφράζουν τις απόψεις και τους προβληματισμούς τους και να καταλήγουν σε συμπεράσματα. Επιπλέον, με τη γλωσσική επικοινωνία επιτυγχάνεται η μετάδοση γνώσεων και πληροφοριών μεταξύ των ανθρώπων με αποτέλεσμα οι άνθρωποι νεαρής ηλικίας να αποκτούν γνώσεις για ποικίλα θέματα μέσω των συζητήσεων που έχουν με ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας, όπως τους γονείς ή τους καθηγητές τους. Ακόμη, είναι σαφές ότι ο άνθρωπος είναι έλλογο ον καθώς διαθέτει την ικανότητα του λόγου, χρησιμοποιεί δηλαδή τον λόγο, σκέφτεται λογικά και επικοινωνεί γλωσσικά με τους συνανθρώπους του.

Η φιλοσοφία της γλώσσας έχει ως αντικείμενο μελέτης τη φύση της γλώσσας, τον τρόπο που αυτή χρησιμοποιείται, τη σημασία της γλώσσας στην γλωσσική επικοινωνία και την ανάλυση των νοημάτων των γλωσσικών εκφράσεων. Με άλλα λόγια, η φιλοσοφία της γλώσσας μελετά, μεταξύ άλλων, τις συνθήκες υπό τις οποίες υφίσταται η ανθρώπινη γλώσσα καθώς και τον τρόπο που αυτή επηρεάζει τους ανθρώπους. Ο συγκεκριμένος φαινομενολογικός τρόπος προσέγγισης της γλώσσας υιοθετήθηκε από τον Husserl ο οποίος υποστήριξε την προθετικότητα του λόγου.

Ο Husserl ερμήνευε την πραγματικότητα στηριζόμενος στην λογική. Αρχικά, υποστήριξε ότι οι νοητικές αναπαραστάσεις και τα γλωσσικά σημεία συνδέονται με τον εξωτερικό κόσμο. Στο έργο του *Δεύτερη Λογική*

Έρευνα προβαίνει στη διάκριση πέντε τρόπων για τον ορισμό της σημασίας: ²⁷ 1) ένδειξη, όταν χρησιμοποιούμε ένα σημάδι ώστε να ξεχωρίσουμε, για παράδειγμα, ένα αντικείμενο από ένα άλλο. 2) Το περιεχόμενο ως προθετικό νόημα, δηλαδή ένα περιεχόμενο που συνδέεται με μία πράξη που δίνει νόημα. 3) Το περιεχόμενο ως πληρούν νόημα, δηλαδή η γλωσσική έκφραση αποκτά σημασία όταν ταυτίζεται με τον σκοπό της έκφρασης. 4) Το περιεχόμενο ως αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται. 5) Συνδήλωση, στη περίπτωση που ένα όνομα καθορίζει το αντικείμενό του εξαιτίας μιας συγκεκριμένης ιδιότητας. Υιοθετώντας την προθετικότητα τονίζει ότι η συνείδηση δεν βασίζεται στην εμπειρία, αλλά στη λογική, έχει δηλαδή πρόθεση.

Η φιλοσοφία της γλώσσας αναλύει λογικά και νοηματικά την γλώσσα και τις γλωσσικές εκφράσεις των φιλοσοφικών προβλημάτων. Επί παραδείγματι, φιλοσοφικές έννοιες που ανήκουν σε διαφορετικούς φιλοσοφικούς κλάδους, όπως το αγαθό που εμπίπτει στον κλάδο της ηθικής φιλοσοφίας, αναλύονται νοηματικά και ερευνάται ο τρόπος συσχέτισης του ηθικού κατηγορήματος με το υποκείμενο της πρότασης καθώς και η λογική δομή της εκάστοτε πρότασης η οποία εμπεριέχει ηθικό κατηγορήμα. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η γλωσσική ανάλυση των φιλοσοφικών προβλημάτων βασίζεται στη λογική.

Ο Wittgenstein με την έρευνα και τα έργα του για τη φιλοσοφία της γλώσσας αποτελεί έναν από τους βασικούς εκπροσώπους της αναλυτικής φιλοσοφίας. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στο *Tractatus Logico-Philosophicus* και τις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, τα δύο πιο αντιπροσωπευτικά έργα του τα οποία σηματοδοτούν αντίστοιχα την πρώιμη και ύστερη περίοδο και επηρέασαν τον κλάδο της αναλυτικής φιλοσοφίας. Καθίσταται αναγκαίο να τονιστεί ότι ο Wittgenstein μελετούσε τη γλώσσα

²⁷ Auroux S. (2005), σελ. 235.

βασιζόμενος στη λογική αναζήτηση καθώς στόχευε στην επίλυση των φιλοσοφικών και όχι των γλωσσικών ζητημάτων.²⁸ Επηρεασμένος τόσο από τους Frege και Russell, όσο και από τον Fritz Mauthner ασκεί κριτική στα έργα τους και προβαίνει στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής οπτικής της γλώσσας και της λογικής στη φιλοσοφία.

Αρχικά, ο Frege τοποθετείται διαφορετικά από τον Kant σχετικά με το *a priori*. Αναλυτικότερα, ο Kant αποδίδει το *a priori* της αριθμητικής με λογικούς όρους, ενώ ο Frege τονίζει ότι η λογική είναι *a priori* απορρίπτοντας ότι η λογική αλήθεια συνδέεται και ανάγεται στις ψυχολογικές διαδικασίες.²⁹

Ο Wittgenstein ασκεί κριτική σε σημαντικές θέσεις των Frege και Russell αναφέροντας ότι κατανοούν και ερμηνεύουν τη λογική με παράδοξο τρόπο με αποτέλεσμα να οδηγούνται στη μεταφυσική. Απεναντίας, ο Fritz Mauthner υποστηρίζει το σύνθετο και κοινωνικό χαρακτήρα της γλώσσας τονίζοντας ότι αυτή υφίσταται στην επικοινωνία και αλληλεπίδραση των ανθρώπων. Με αυτόν τον τρόπο ξεκαθαρίζει ότι η γλώσσα δεν πρέπει να συσχετίζεται με τη μαθηματική επιστήμη καθώς η τελευταία βασίζεται σε ένα αφηρημένο σύστημα. Ακόμη, πραγματεύεται τη σημαντικότητα της φυσικής γλώσσας η οποία δεν αντικαθίσταται από καμία γλώσσα που μπορεί να κατασκευαστεί τεχνητά. Γίνεται κατανοητό ότι οι Frege και Russell πραγματοποιούν τις έρευνες τους βασιζόμενοι σε συμβολικά συστήματα ενώ ο Mauthner υπηρετεί τη φυσική γλώσσα και ως αποτέλεσμα οι απόψεις του προέρχονται από τον σκεπτικισμό σχετικά με τους τυπικούς συμβολισμούς και τη λογική.³⁰

Ο Wittgenstein συμφωνεί με τον τρόπο σκέψης του Mauthner στο σημείο που υποστηρίζει ότι το νόημα πρέπει να αναλύεται σε οποιαδήποτε χρήση

²⁸ Κιντή Β. (1995),σελ. 168.

²⁹ Τσινόρεμα Σ. (2013), σελ. 63.

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 67.

της γλώσσας και όχι μόνο σε αυτή που αφορά τον τυπικό λογισμό. Με αυτή την άποψη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η γλώσσα μεταμφιέζει τη σκέψη με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να αδυνατεί να αποκομίσει τη λογική της γλώσσας άμεσα από τη γλώσσα».³¹ Παρόλα αυτά, τονίζει τη λογική δομή της γλώσσας αναφέροντας ότι «όλες οι προτάσεις της καθημερινής μας γλώσσας, έτσι όπως είναι, βρίσκονται σε τέλεια λογική τάξη».³²

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η φιλοσοφία της γλώσσας στοχεύει να εξετάσει τον τρόπο που αναλύονται λογικά οι γλωσσικές εκφράσεις ώστε να ερμηνεύσει τα φιλοσοφικά προβλήματα. Ο Russell και το πρώιμο έργο του Wittgenstein αναφέρονται στην ιδεώδη γλώσσα υποστηρίζοντας ότι πρέπει να υπάρχει ακρίβεια και σαφήνεια στις γλωσσικές προτάσεις και αυτό επιτυγχάνεται εάν καταστεί σαφές ότι αυτές δομούνται με βάση τους υπάρχοντες γραμματικούς κανόνες. Αντίστοιχα, η σκέψη που εκφράζεται μέσω της γλωσσικής πρότασης έχει λογική δομή. Με άλλα λόγια, θεωρούν η ιδεώδη γλώσσα βασίζεται στη λογική και αυτό πρέπει να γίνεται φανερό σε κάθε χρήση των λέξεων. Πιστεύουν δηλαδή ότι ο τρόπος που δομείται γραμματικά και συντακτικά μια γλωσσική πρόταση συνδέεται απόλυτα με την λογική μορφή της πρότασης, τονίζοντας ότι η γλώσσα αποτελεί αναπαράσταση του κόσμου και της πραγματικότητας.

Εκτός όμως από την ιδεώδη γλώσσα ορισμένοι φιλόσοφοι όπως ο Austin και ο Wittgenstein στο ύστερο έργο του υποστήριξαν ότι δεν υφίσταται η ιδεώδης γλώσσα καθώς η γλώσσα είναι κοινή και ποικιλόμορφη ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιείται. Ειδικότερα, καθιστούν σαφές ότι οι γλωσσικές προτάσεις αποκτούν νόημα ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται με αποτέλεσμα το νόημα τους να μην είναι πάντα το ίδιο αλλά να ποικίλλει ανάλογα με την χρήση των λέξεων. Στη συνέχεια, αντιτίθενται ως προς τους φιλοσόφους της ιδεώδους γλώσσας σχετικά με

³¹ Wittgenstein L. (2001), §4.002.

³² Στο ίδιο, §5.5563.

την άποψη ότι αυτή αναπαριστά τον κόσμο, υποστηρίζοντας ότι δεν είναι αυτός ο μοναδικός σκοπός της γλώσσας καθώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα σε διαφορετικές πτυχές της καθημερινότητάς τους και για διαφορετικούς λόγους όπως όταν θέλουν να ευχηθούν, να παραπονεθούν και να παρακαλέσουν για κάτι³³. Επομένως, οι υπερασπιστές της κοινής γλώσσας θεωρούν ότι η φιλοσοφία έχει ως στόχο να αναδείξει την ποικιλομορφία της γλώσσας, δηλαδή τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους αυτή χρησιμοποιείται ανάλογα με τις δραστηριότητες των ανθρώπων και δεν εστιάζει μόνο στην αναπαράσταση του κόσμου.

³³ Austin, J. (1975), σελ. 27.

Το πρώιμο έργο του Wittgenstein

Ένα από τα σημαντικότερα φιλοσοφικά κείμενα του 20^{ου} αιώνα θεωρείται το *Tractatus Logico-Philosophicus*, το πρώιμο δηλαδή έργο του Wittgenstein, το οποίο δημοσιεύτηκε όσο ο συγγραφέας βρισκόταν εν ζωή. Όλα τα θέματα τα οποία αναφέρονται και αναλύονται στη συγκεκριμένη πραγματεία διερευνώνται υπό το πρίσμα της λογικής. Συγκεκριμένα, ο Wittgenstein εστιάζει στην συσχέτιση της γλώσσας με τον κόσμο και τη σκέψη, αναφερόμενος όχι μόνο στα χαρακτηριστικά που διαθέτουν οι γλωσσικές εκφράσεις και στον τρόπο με τον οποίο συνδέονται οι προτάσεις, αλλά δίνοντας έμφαση στους τρόπους με τους οποίους διαρθρώνεται η γλώσσα και μέσω αυτής αναπαρίσταται η πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, θεωρεί ότι αναλύοντας τον τρόπο λειτουργίας της γλώσσας θα επιτευχθεί η διασαφήνιση των φιλοσοφικών προβλημάτων.

Ο Wittgenstein αμφισβητεί τον λογικισμό και συγκεκριμένα τη δυνατότητα ανάλυσης της αριθμητικής με αυτόν τον τρόπο, άποψη που υποστήριζαν οι Frege και Russel.³⁴ Για αυτόν τον λόγο, προσπαθεί να ερευνήσει το γεγονός που ωθεί τον άνθρωπο ικανό να χρησιμοποιεί μια γλώσσα με την οποία αποτυπώνει τον κόσμο και την πραγματικότητα. Ο Wittgenstein στον πρόλογο του *Tractatus* αντιπαρατίθεται στους Frege και Russel οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι για την κατανόηση της λογικής αρκεί η ιδέα της γενικότητας η οποία υποκαθιστά την αναγκαιότητα και το *a priori*. Απεναντίας, ο Wittgenstein προχωρά στην διάκριση της αναγκαιότητας και του *a priori* από την γενικότητα. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η έννοια της γενικότητας δεν ενσωματώνει την έννοια της αναγκαιότητας

³⁴ Τσινόρεμα Σ. (2013), σελ.70.

και κεντρικός προβληματισμός του αποτελεί ο τρόπος λειτουργίας της γλώσσας τονίζοντας ότι η αναπαράσταση του κόσμου είναι εφικτή μέσα από τα χαρακτηριστικά της γλώσσας που δομούνται στο πλαίσιο της λογικής. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρεί να παρουσιάσει την σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και τον κόσμο επισημαίνοντας ότι η πρόταση αναδεικνύει το νόημά της.³⁵

Στις πρώτες ενότητες της πραγματείας του, περιγράφει τον κόσμο, ο οποίος αποτελείται από γεγονότα και καταστάσεις πραγμάτων. Με τη σειρά τους, οι καταστάσεις πραγμάτων απαρτίζονται από αντικείμενα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται κατανοητό ότι οι έννοιες του αντικειμένου και της κατάστασης πραγμάτων είναι αλληλένδετες και το αντικείμενο υπάρχει μόνο μέσα στη κατάσταση πραγμάτων και όχι ξεχωριστά από αυτή.³⁶

Επιπλέον, τονίζει ότι τα γεγονότα υπάρχουν στον χώρο της λογικής και μέσω αυτής είναι δυνατή η απεικόνιση του κόσμου. Καθιστά σαφές ότι το πράγμα υφίσταται μόνο στην κατάσταση πραγμάτων και δεν μπορεί να νοηθεί έξω από αυτό τον χώρο. «Κάθε πράγμα είναι, κατά κάποιον τρόπο, μέσα σε ένα χώρο δυνατών καταστάσεων πραγμάτων. Αυτό τον χώρο μπορώ να τον φανταστώ κενό, αλλά δεν μπορώ να φανταστώ το πράγμα χωρίς το χώρο».³⁷ Με άλλα λόγια, τα αντικείμενα υπάρχουν μέσα στον λογικό χώρο χωρίς όμως να καθορίζουν μια συγκεκριμένη θέση σε αυτόν τον χώρο. Το γεγονός αυτό, δηλαδή η σύνδεση των αντικειμένων μέσα στην κατάσταση πραγμάτων, ορίζεται ως «δομή» και ως «μορφή» αναφέρεται η δυνατότητα που έχουν τα αντικείμενα να συσχετίζονται στον ίδιο χώρο.³⁸

³⁵ Στο ίδιο, σελ. 73.

³⁶ Wittgenstein L. (2001), §5.

³⁷ Στο ίδιο, §2.013.

³⁸ Στο ίδιο, §2.032 και §2.033.

Αναφορικά με τη δυνατότητα των αντικειμένων να ενυπάρχουν και να αλληλοσυνδέονται στην κατάσταση πραγμάτων γίνεται κατανοητό ότι αυτά πρέπει να καθορίζονται στο ίδιο το πράγμα. Δεν είναι εφικτό να σκεφτούμε ότι ένα χρονικό αντικείμενο μπορεί να βρίσκεται έξω από τον χρόνο και ένα αντικείμενο χώρου έξω από τον χώρο. Κατά τον ίδιο τρόπο είναι ανέφικτο να σκεφτούμε τα αντικείμενα έξω από την κατάσταση πραγμάτων καθώς αυτά αλληλοσυνδέονται μεταξύ τους.³⁹

Στο *Tractatus Logico-Philosophicus* ο Wittgenstein επισημαίνει ότι τα αντικείμενα είναι απλά και όχι σύνθετα καθώς αποτελούν την ουσία του κόσμου, δίνουν σημασία στα ονόματα και κατ' επέκταση νόημα στις προτάσεις. Αναλυτικότερα, οι διαφορετικές συνδέσεις μεταξύ των αντικειμένων προκαλούν τις αλλαγές στον κόσμο, γεγονός που σημαίνει ότι υπάρχει αλλαγή και στο νόημα του αντικειμένου. Για αυτόν τον λόγο, θεωρεί αναγκαία την σταθερότητα των αντικειμένων. Παρόλα αυτά, ο Black υποστηρίζει ότι ένα αντικείμενο μπορεί να είναι σταθερό αλλά όχι καθολικό καθώς το μόνο πράγμα που καθίσταται γνωστό για τα αντικείμενα, είναι η ύπαρξη τους.⁴⁰ Επομένως τα αντικείμενα είναι απλά, άφθαρτα και αμετάβλητα καθώς αποτελούν την ουσία του κόσμου. Κατά αυτόν τον τρόπο καθίσταται εφικτή η κατανόηση του νοήματος των προτάσεων και η διάκριση των αληθών προτάσεων συγκρίνοντάς τις με την πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «η πραγματικότητα πρέπει να προσδιορίζεται από την πρόταση με ένα ναι ή με ένα όχι και η πρόταση περιγράφει την πραγματικότητα σύμφωνα με τις εσωτερικές της ιδιότητες».⁴¹

Στο πρώιμο έργο του Wittgenstein γίνεται αναφορά στο ζήτημα του νοήματος τονίζοντας ότι νόημα αποτελεί αυτό που μπορεί να νοηθεί.

³⁹ Στο ίδιο, §2.012.

⁴⁰ Black, M. (1964), σελ. 57.

⁴¹ Wittgenstein L. (2001), §4.023.

Επιπλέον, επισημαίνει ότι η γλώσσα ορίζει το νόημα και τα όρια του και το νόημα ορίζει την γλώσσα. Αναλυτικότερα, επιχειρεί να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο μια πρόταση αποκτά νόημα σε σχέση με το πώς λειτουργεί η γλώσσα. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι μια πρόταση που έχει νόημα δεν σημαίνει ότι είναι απαραίτητα αληθής, μπορεί να είναι και ψευδής. Εξίσου σημαντική αποτελεί η απεικονιστική θεωρία του νοήματος, σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας πρότασης εξαρτάται από το αν τα ονόματα που εμπεριέχονται στην πρόταση απεικονίζουν τα πράγματα. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι οι προτάσεις που έχουν νόημα αναπαριστούν τον κόσμο και την σκέψη.

Σύμφωνα με τον αυστριακό φιλόσοφο, η γλώσσα περιγράφει την πραγματικότητα, δηλαδή όλες τις υπαρκτές καταστάσεις. Αυτό γίνεται μέσω των προτάσεων που χρησιμοποιούνται, οι οποίες αποδίδουν και σχετίζονται με την κατάσταση: «Η πρόταση μεταδίδει μια κατάσταση και πρέπει να συσχετίζεται ουσιαστικά με την κατάσταση. Η συσχέτιση είναι ακριβώς πως η πρόταση είναι η λογική εικόνα της κατάστασης. Η πρόταση ισχυρίζεται κάτι μόνο εφόσον είναι εικόνα».⁴²

Με άλλα λόγια, ο κόσμος αποτελείται από όλες τις υπάρχουσες καταστάσεις πραγμάτων οι οποίες είναι εφικτές εντός των ορίων της λογικής και μπορούν να νοηθούν. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να υπάρχει ένα κοινό σημείο μεταξύ της εικόνας και των πραγμάτων, δηλαδή η απεικόνιση, η οποία είναι λογική μορφή. Αναλυτικότερα, καθιστά σαφές ότι για να γίνει κατανοητό το νόημα μιας πρότασης, πρέπει να γνωρίζουμε τη λογική μορφή η οποία πρέπει να «δείχνεται». Παρόλα αυτά, δεν λέγονται όλα τα πράγματα. Υπάρχουν δηλαδή γεγονότα τα οποία δεν μπορούν να λεχθούν όπως οι εσωτερικές ιδιότητες των αντικειμένων και το νόημα των προτάσεων καθώς εάν υπάρχουν δύο προτάσεις και η

⁴² Στο ίδιο, §4.03.

δεύτερη περιγράφει το νόημα της πρώτης, αυτό σημαίνει ότι η δεύτερη απεικονίζει την πρώτη, είναι δηλαδή εικόνα της και καμία άλλη πρόταση, εκτός από την ίδια, δεν μπορεί να το καταφέρει αυτό.⁴³ Πρέπει να υπάρχει δηλαδή η εικόνα κάθε πρότασης ώστε να αποδεικνύεται το υπαρκτό και ταυτόχρονα το ανύπαρκτο.

Η γλώσσα αποτελείται από το σύνολο των επιμέρους προτάσεων, σε αντίθεση με τον κόσμο ο οποίος απαρτίζεται από το σύνολο των γεγονότων. Άρα, για να περιγράψουμε τον κόσμο, πρέπει πρώτα να χρησιμοποιήσουμε τις επιμέρους προτάσεις.⁴⁴ Παρόλα αυτά, ο Wittgenstein παρομοιάζοντας το εμπειρικό στοιχείο με το οπτικό, ισχυρίζεται ότι το εμπειρικό στοιχείο δεν έχει όρια με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη η οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας ενός γεγονότος πέραν από το εμπειρικό πεδίο.

Στη συνέχεια, επισημαίνει ότι οτιδήποτε βρίσκεται έξω από τα όρια του κόσμου, αποτελεί μυστικό στοιχείο. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι « το μυστικιστικό στοιχείο είναι η αίσθηση του κόσμου ως ένα περιορισμένο όλο».⁴⁵ Η παραπάνω άποψη σχετίζεται με την προαναφερθείσα άποψη ότι τα όρια της γλώσσας καθορίζουν τα όρια του κόσμου. Επομένως, το μυστικό στοιχείο δεν μπορεί να λεχθεί αλλά μπορεί να δειχθεί.

Κλείνοντας την πραγματεία του, ο Wittgenstein επισημαίνει ότι αυτό που δεν μπορεί να λεχθεί εντάσσεται στη σιωπή. Με αυτόν τον όρο εννοεί αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί λογικά τονίζοντας ότι αυτά που εντάσσονται στην σιωπή είναι άρρητα και όχι ανύπαρκτα. Υπάρχουν δηλαδή αλλά δεν μπορούν να νοηθούν με λογικό τρόπο.⁴⁶

Μεταξύ άλλων, στο *Tractatus* αναφέρεται και στη διδασκαλία της φιλοσοφίας επισημαίνοντας ότι η έμφαση θα πρέπει να δίνεται στις σαφείς

⁴³ Στο ίδιο, §4.122.

⁴⁴ Favrholt, D. (1967), σελ. 174.

⁴⁵ Wittgenstein L. (2001), §6.45.

⁴⁶ Κιτσόπουλος, Θ. (1978), σελ. 12.

επιστημονικές προτάσεις ώστε ο διδασκόμενος που ασχολείται με τις φιλοσοφικές προτάσεις να αντιληφθεί ότι αυτές είναι άνευ νοήματος και ότι η φιλοσοφία είναι μία δραστηριότητα που στοχεύει στη λογική διευκρίνιση και όχι διδασκαλία.⁴⁷ Με άλλα λόγια, η φιλοσοφία έχει ως στόχο να διασαφηνίσει τις προτάσεις και να οριοθετήσει τη γλώσσα και αυτό που μπορεί να λεχθεί. Η συγκεκριμένη πραγματεία, δηλαδή, συμβάλλει στο να κατανοήσει ο άνθρωπος τη φύση και τη δομή της πρότασης μέσω της οποίας περιγράφεται ο κόσμος. Μέσα από τις προτάσεις που εμπεριέχονται στο *Tractatus* ο αναγνώστης γνωρίζει τόσο αυτό που μπορεί να λεχθεί όσο και αυτό που μπορεί να δειχθεί. Ωστόσο, θα αντιληφθεί αυτό που εννοεί ο συγγραφέας μόνο εφόσον σκέφτεται και ο ίδιος το αντίστοιχο θέμα με παρόμοιο τρόπο.

Επομένως, η φιλοσοφία εκφράζει τα όρια σε αυτό που μπορεί να νοηθεί και ο Wittgenstein υπογραμμίζει ότι η κατανόηση του νοήματος μιας πρότασης προϋποθέτει την ικανότητα του ανθρώπου να χρησιμοποιεί την πρόταση. Η πρόταση αποτελείται από λέξεις οι οποίες χρησιμοποιούνται σύμφωνα με τους συντακτικούς κανόνες και μόνο εφόσον τηρούνται αυτοί οι κανόνες, μπορεί κάποιος να κατανοήσει το νόημα της πρότασης. Η γλώσσα απεικονίζει, δηλαδή, την κατανόηση των προτάσεων.

⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 37.

Το ύστερο έργο του Wittgenstein

Το ύστερο έργο του Wittgenstein είναι απαραίτητο να συσχετιστεί με το πρώιμο έργο του προκειμένου να γίνει κατανοητό. Οι *Φιλοσοφικές Έρευνες* αποτελούν το ύστερο έργο του, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1953, μετά τον θάνατό του και έχει ως αντικείμενο μελέτης τόσο την φιλοσοφία της γλώσσας όσο και την φιλοσοφική ψυχολογία. Αναλυτικότερα, οδηγεί τους αναγνώστες του να σκεφτούν με έναν διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι έχουν συνηθίσει έως τώρα, καθώς μόνο και μόνο ο τρόπος συγγραφής αυξάνει τη δυσκολία κατανόησης του νοήματος. Με αυτό τον τρόπο, στοχεύει να μελετήσει τη γλώσσα, δημιουργώντας έναν διαφορετικό τύπο έρευνας. Καθιστά σαφές ότι τα φιλοσοφικά προβλήματα γίνονται εμφανή μέσω της χρήσης της γλώσσας, η οποία όμως εμπεριέχει και εμφανίζει τα στοιχεία με τα οποία ο άνθρωπος μπορεί να λύσει αυτά τα προβλήματα.

Αναλυτικότερα, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* εφαρμόζει ένα πρωτοποριακό τρόπο γραφής με τον οποίο στοχεύει να εξετάσει τη γλώσσα χωρίς να υιοθετεί έναν μαθηματικό τρόπο με τον οποίο αναλύει τα προβλήματα της γλώσσας. Με αυτόν τον τρόπο δίνει έμφαση στη γραμματική καθώς πιστεύει ότι μόνο έτσι είναι εφικτό να εξηγήσει τα φιλοσοφικά προβλήματα που ανακύπτουν. Ωστόσο, αναφερόμενος στην γραμματική, δεν εννοεί μόνο τη συντακτική ορθότητα μιας πρότασης αλλά εστιάζει στον καθημερινό τρόπο χρήσης της γλώσσας. Χρησιμοποιεί δηλαδή παραδείγματα της καθημερινής ζωής ώστε να προβάλλει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιείται η γλώσσα προκειμένου να γίνει κατανοητή η χρήση της γραμματικής. Παράλληλα, στοχεύει να διασαφηνίσει ότι στο φιλοσοφικό στοχασμό υπάρχουν αντικρουόμενες απόψεις για τον τρόπο λειτουργίας μιας έννοιας και

επιστεί την προσοχή των αναγνωστών στους διαφορετικούς τρόπους χρήσης της γλώσσας.⁴⁸

Επιπρόσθετα, τονίζει ότι ο κάθε άνθρωπος χρησιμοποιεί τη γλώσσα με έναν συγκεκριμένο τρόπο εξαιτίας των διανοητικών συνηθειών που έχουν ήδη διαμορφωθεί. Για να ανακατασκευάσει τον τρόπο χρήσης της γλώσσας είναι απαραίτητο να εντοπίσει τον τρόπο λειτουργίας της λέξης και αυτό σημαίνει ότι θα επέλθει μια σύγκρουση. Άρα, ο Wittgenstein αναφέρεται στο εγγενές εμπόδιο που υπάρχει καθώς ο άνθρωπος βρίσκεται εντός των ορίων της γλώσσας που επιθυμεί να τροποποιήσει.

Εν συνεχεία, προσπαθεί να αντιτεθεί στην παραδοσιακή ερμηνεία των φιλοσοφικών φαινομένων εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο περιγράφουμε τα φιλοσοφικά προβλήματα και όχι στην εξήγηση που δίνουμε, καθώς αυτή η εξήγηση θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε παρανοήσεις. Για αυτόν τον λόγο, η ερμηνεία των φαινομένων πρέπει να βασίζεται στις διαφορετικές μορφές χρήσης της γλώσσας και σε έναν νέο διαφορετικό τρόπο σκέψης όπου θα διασαφηνιστεί ο τρόπος που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα. Οι γλωσσικές παρανοήσεις που θα προκύψουν σε περίπτωση που επιχειρήσουμε να εξετάσουμε την γλώσσα, δεν οφείλονται σε κάποιο σφάλμα το οποίο διαπράττουμε, αλλά εμπεριέχονται στην ίδια την γλώσσα και γίνονται φανερές όταν προσπαθούμε να την εξηγήσουμε.

Σύμφωνα με τον Wittgenstein υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους ο άνθρωπος θα αποφύγει τις γλωσσικές παρανοήσεις. Αρχικά, είναι απαραίτητο να εφαρμόζει συγκεκριμένες τεχνικές ώστε να αντιληφθεί τον λόγο για τον οποίο εξηγεί τα φαινόμενα και τις εικόνες της πραγματικότητας με συγκεκριμένο τρόπο, καθώς ο Wittgenstein θεωρεί ότι οι εικόνες που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή των φαινομένων,

⁴⁸ McGinn, M. (1977), σελ.13.

δεν αποδίδουν ολοκληρωτικά τα φαινόμενα. Ακόμη, επισημαίνει ότι με την υιοθέτηση κατάλληλων τεχνικών θα αποφευχθούν οι γλωσσικές παρανοήσεις εφόσον ο καθένας μας ανακαλύψει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι γλωσσικές έννοιες στις διάφορες γλωσσικές δομές. Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* αναφέρει χαρακτηριστικά: « τα προβλήματα λύνονται, όχι προσκομίζοντας νέες εμπειρίες, αλλά συναρμολογώντας αυτό που μας είναι γνωστό από καιρό. Η παρερμηνεία της γλώσσας, των συναισθημάτων και του νοήματος μπορεί να αποφευχθεί με την ρύθμιση αυτού που ήταν ήδη γνωστό και όχι με νέες πληροφορίες».⁴⁹ Κάνοντας λόγο στην έννοια του «γνωστού» αναφέρεται σε όλα εκείνα τα στοιχεία που εμπεριέχονται στην γλώσσα και γίνονται φανερά μέσα από τις γλωσσικές δομές που ενέχει η χρήση της γλώσσας. Επομένως, ο άνθρωπος δύναται να αποφύγει τις γλωσσικές παρανοήσεις εάν εστιάσει την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο εκφέρει και χρησιμοποιεί την γλώσσα για να περιγράψει τα φαινόμενα της καθημερινότητας.

Συνεχίζει να τονίζει την αξία της γραμματικής επισημαίνοντας ότι προκειμένου να αντιληφθεί ο άνθρωπος τον τρόπο που λειτουργεί η γλώσσα, πρέπει να ερευνήσει γραμματικά τις συγκεκριμένες γλωσσικές δομές. Στο ύστερο έργο του, υιοθετεί απλά παραδείγματα με τα οποία στοχεύει να εξετάσει διάφορα γλωσσικά φαινόμενα ώστε να οδηγήσει τον αναγνώστη σε έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης και κατανόησης αυτών των φαινομένων. Αυτή η κατανόηση των φιλοσοφικών προβλημάτων θα προέλθει μόνο εάν ο άνθρωπος εστιάσει σε «αυτό που είναι ήδη γνωστό». Πρόκειται δηλαδή για την ικανότητα του ανθρώπου να χρησιμοποιεί τη γλώσσα σύμφωνα με τους κανόνες που τη διέπουν ώστε να αντιλαμβάνεται το νόημα μέσα από διάφορα σύμβολα όπως τις εικόνες ή τις χειρονομίες.

⁴⁹ Χριστοδουλίδης, Π. (1977) , §109.

Με άλλα λόγια, το ύστερο έργο του διαφοροποιείται από το πρώιμο ως προς τον τρόπο με τον οποίο η επιστήμη και η φιλοσοφία εξηγούν τα φαινόμενα του κόσμου. Συγκεκριμένα, στην επιστήμη υιοθετείται η γενίκευση ως μέθοδος εξήγησης των φαινομένων, ενώ στην φιλοσοφία απουσιάζει η συγκεκριμένη μέθοδος και δίνεται έμφαση στις εκάστοτε διαφορές που παρουσιάζουν τα φαινόμενα μεταξύ τους. Επιπλέον, στις επιστημονικές έρευνες τα ευρήματα επαληθεύονται γεγονός το οποίο δεν εφαρμόστηκε στο *Tractatus*, το πρώιμο έργο του Wittgenstein, καθώς υποστήριξε το *a priori* των αντικειμένων.⁵⁰

Εν συνεχεία, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* τονίζει ότι για να γίνει κατανοητός ο τρόπος που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα πρέπει να διασαφηνιστεί η πολυπλοκότητά της. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται αντιληπτό ότι σε αυτό το έργο του δεν κάνει λόγο για την καθολικότητα της γλώσσας, την οποία είχε υποστηρίξει στο *Tractatus*.⁵¹ Επιπλέον, στο *Tractatus* υποστήριξε ότι ο κόσμος αποτελείται από ένα σύνολο αντικειμένων και γεγονότων τα οποία απεικονίζουν τον κόσμο ενώ στις *Φιλοσοφικές έρευνες* τονίζει ότι ο κόσμος περιγράφεται μέσω της γλώσσας και τον τρόπο που χρησιμοποιούμε τις λέξεις που απαρτίζουν τις προτάσεις. Η εκάστοτε πρόταση αποκτά νόημα μόνο εντός συγκεκριμένων ορίων και με αυτόν τον τρόπο αναφέρεται στην έννοια των γλωσσικών παιγνίων. Πιο αναλυτικά, αναφερόμενος στο γλωσσικό παιχνίδι θέλει να δείξει ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται με πολλές διαφορετικές μορφές όπως τα παιχνίδια αλλά πάντα σε ένα καθορισμένο πλαίσιο με συγκεκριμένους κανόνες. Στη γραμματική δηλαδή οι λέξεις χρησιμοποιούνται σύμφωνα με τους κανόνες και μια πρόταση που διέπεται από αυτούς, έχει νόημα και περιγράφει τον κόσμο. Ακολούθως, οι προτάσεις που χρησιμοποιούνται στη καθημερινότητα και εμπίπτουν στους γραμματικούς κανόνες

⁵⁰ Σακελλαριάδης, Θ. (2006), σελ.88.

⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 92.

χαρακτηρίζονται ως αληθείς ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα και όχι από τα γεγονότα της εμπειρίας.⁵² Η χρήση μιας πρότασης η οποία έχει νόημα εκφράζει μια λογική δυνατότητα διότι οι λέξεις που χρησιμοποιούνται αποδίδουν ή απορρίπτουν να θεωρηθεί ένα γεγονός που περιγράφεται λογικό. Ο κάθε άνθρωπος δηλαδή αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα μέσω της γλώσσας και της γραμματικής. Σύμφωνα με τον Wittgenstein: «Όλα κυοφορούνται μέσα στη γλώσσα».⁵³ Με αυτόν τον τρόπο επισημαίνει ότι η γλώσσα παρουσιάζεται με πολλές διαφορετικές μορφές και συνδέεται με την πραγματικότητα μέσω της γραμματικής χρήσης η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από τα γεγονότα. Σε αυτό το σημείο αναφέρει ότι μόνο μέσω της γραμματικής έρευνας θα περιοριστούν οι γλωσσικές παρανοήσεις συνδέοντας έτσι τη γραμματική με τις μορφές ζωής και τη φύση των γεγονότων.⁵⁴

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η σχέση της γλώσσας και της πραγματικότητας περιγράφεται μέσω των «γλωσσικών παιχνιδιών» καθώς ο Wittgenstein θέλει να δείξει την πολυμορφία της γλώσσας. Παρομοιάζει δηλαδή την γλώσσα με το παιχνίδι το οποίο διαθέτει πολλές και διαφορετικές μορφές και υιοθετεί τον όρο «γλωσσικό παιχνίδι» με σκοπό να τονίσει ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται εντός συγκεκριμένου πλαισίου και κανόνων. Με αυτόν τον τρόπο, ο Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* επιχειρεί να δείξει το πώς σχετίζεται η γλώσσα με τα αντικείμενα καθώς μια πρόταση αποκτά νόημα όταν εφαρμόζονται συγκεκριμένοι κανόνες γραμματικής. Επομένως, το «γλωσσικό παιχνίδι» αποτελεί έναν τρόπο για να επικοινωνήσουν και να συνεννοηθούν οι συνομιλητές μεταξύ τους αλλά και να επιλέξουν οι ίδιοι τον τρόπο με τον οποίο θα

⁵² Αυγελής, Ν. (2014), σελ. 250.

⁵³ Wittgenstein, L. (1994), σελ.167.

⁵⁴ Χριστοδουλίδης, Π. (1977), §90.

χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα χωρίς να περιορίζονται στις ήδη υπάρχουσες εικόνες οι οποίες καθορίζουν τον τρόπο που χρησιμοποιούν τις λέξεις και κατ'επέκταση το πως περιγράφουν τον κόσμο. Υιοθετώντας δηλαδή το μοντέλο και τον τρόπο σκέψης που προτείνει ο Wittgenstein στην ύστερη φιλοσοφία του, ο άνθρωπος θα αποκτήσει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα με διαφορετικό τρόπο από τον συνηθισμένο. Αναφέρει χαρακτηριστικά: « Αναγνωρίζουμε πως εκείνο που ονομάζουμε πρόταση, γλώσσα δεν είναι εκείνη η τυπική ενότητα που φανταζόμαστε, αλλά μια οικογένεια από κατασκευές που, λίγο πολύ, συγγενεύουν».⁵⁵ Επιθυμεί να τονίσει με κάθε τρόπο ότι η χρήση της γλώσσας είναι αυτή που καθορίζει και περιγράφει την πραγματικότητα.

⁵⁵ Στο ίδιο, §108.

Γλωσσικά παιχνίδια

Ο Wittgenstein στο ύστερο έργο του αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο την γλώσσα απ'ότι στο *Tractatus*. Συγκεκριμένα, εστιάζει στο νόημα της κάθε λέξης υποστηρίζοντας ότι η εκάστοτε λέξη αποκτά νόημα ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιείται. Παρόλο που και στο πρώιμο έργο του ασχολήθηκε με την έννοια του νοήματος, υποστηρίζοντας ότι οι προτάσεις απεικονίζουν την πραγματικότητα, τώρα απομακρύνεται από την απεικονιστική θεωρία του, παρουσιάζοντας έναν νέο τρόπο θεώρησης και κατανόησης της γλώσσας. Αναλυτικότερα, υπογραμμίζει ότι η κάθε λέξη χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τον τρόπο που ζει και συμπεριφέρεται ο άνθρωπος που την εντάσσει στο λεξιλόγιό του. Επιπλέον, ο σωστός τρόπος χρήσης της γλώσσας καθορίζεται από συγκεκριμένους κανόνες τους οποίους πρέπει να εφαρμόζει ο άνθρωπος όταν υιοθετεί την λέξη και συνομιλεί με τους συνανθρώπους του. Καθιστά λοιπόν σαφές ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα και το νόημα των λέξεων ποικίλλει ανάλογα με την χρήση τους.

Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* χρησιμοποιεί τον όρο «γλωσσικό παιχνίδι» και δίνει τον ορισμό του αναφέροντας: «εκείνα τα παιχνίδια με τα οποία τα παιδιά μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα, θα τα ονομάσω γλωσσικά παιχνίδια και κάπου κάπου θα μιλώ για μια πρωτόγονη γλώσσα σα να ήταν ένα γλωσσικό παιχνίδι».⁵⁶ «Το να προστάζουμε, το να ρωτάμε, το να αφηγούμαστε, το να φλυαρούμε ανήκουν στη φυσική μας ιστορία τόσο όσο το να περπατούμε, να τρώμε, να πίνουμε, να παίζουμε».⁵⁷ Σε αυτό το σημείο αναφέρεται στην πρωτόγονη μορφή της γλώσσας και συνδέει την

⁵⁶ Στο ίδιο, §7.

⁵⁷ Στο ίδιο, §25.

ομιλία με την πράξη. Με την συγκεκριμένη έννοια επιχειρεί να τονίσει ότι το γλωσσικό παιχνίδι αποτελεί το μέσο για να συνεννοηθούν οι άνθρωποι μεταξύ τους ακόμη και όταν χρησιμοποιείται με την πιο απλή μορφή. Δηλαδή ακόμη και στην περίπτωση που οι άνθρωποι γνωρίζουν μόνο συγκεκριμένες λέξεις και τις χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή επιτυγχάνεται η επικοινωνία και η συνεννόηση με τους υπόλοιπους.

Συνεχίζει λέγοντας «θα ονομάσω επίσης γλωσσικό παιχνίδι το σύνολο που αποτελείται από τη γλώσσα και τις δραστηριότητες με τις οποίες είναι συνυφασμένη».⁵⁸ Στην έννοια του «γλωσσικού παιχνιδιού» εντάσσει όλες τις γλωσσικές προτάσεις οι οποίες αποκτούν διαφορετικό νόημα ανάλογα με την χρήση των λέξεων. Αυτές οι προτάσεις είναι απεριόριστες αλλά υπάρχουν κανόνες οι οποίοι πρέπει να τηρούνται ώστε μια γλωσσική δραστηριότητα και συνεπώς ένα γλωσσικό παιχνίδι να είναι επιτυχές. Επί παραδείγματι, σε μία διάλεξη επιστημόνων υπάρχει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο το οποίο καθορίζει τον τρόπο ομιλίας τους με αποτέλεσμα οι γλωσσικές προτάσεις που χρησιμοποιούν να είναι αποδεκτές μόνο εφόσον εναρμονίζονται με το συγκεκριμένο πλαίσιο, τους κανόνες και τους στόχους που έχουν μεταξύ τους οι επιστήμονες που παρευρίσκονται στη διάλεξη. Γίνεται αντιληπτό ότι σε κάθε γλωσσικό παιχνίδι οι κανόνες δεν είναι ίδιοι αλλά διαφοροποιούνται και προσαρμόζονται ανάλογα με το πλαίσιο, τους συνομιλητές και τις συνθήκες. Οι κανόνες ενός παιχνιδιού διαμορφώνουν τον τρόπο πραγματοποίησης και εξέλιξής του, όπως τις κινήσεις των παικτών, ώστε το παιχνίδι να γίνεται αντιληπτό από τους παίκτες. Αντίστοιχα, στα «γλωσσικά παιχνίδια» οι κανόνες καθορίζουν το νόημα της πρότασης ανάλογα με τη γραμματική χρήση των λέξεων.

Με άλλα λόγια η επιτυχία ενός «γλωσσικού παιχνιδιού» δεν εξαρτάται μόνο από την σωστή γλωσσική χρήση των λέξεων αλλά καθορίζεται και

⁵⁸ Στο ίδιο, §7.

από τις «μορφές ζωής» του ανθρώπου. «Η έκφραση γλωσσικό παιχνίδι έχει προορισμό να τονίσει ότι το να μιλάμε μια γλώσσα είναι μέρος μιας δραστηριότητας ή μιας μορφής ζωής».⁵⁹ Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι οι δύο προαναφερθείσες έννοιες «γλωσσικό παιχνίδι» και «μορφές ζωής» συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους.

Αναφερόμενος στις «μορφές ζωής» κάνει λόγο για τις γλωσσικές δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχει ο άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή, τον τρόπο χρήσης των γλωσσικών προτάσεων και τις συνθήκες ζωής του. Επομένως, η υιοθέτηση γλωσσικών προτάσεων φανερώνει την μορφή ζωής του ανθρώπου και τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον κόσμο και την πραγματικότητα. Ακόμη, τονίζει ότι μια γλώσσα μπορεί να γίνει κατανοητή εφόσον κατανοηθεί η μορφή ζωής των ανθρώπων, ο κοινός τρόπος δηλαδή με τον οποίο συμπεριφέρονται οι άνθρωποι. Οι μορφές ζωής αναφέρονται σε όλες τις δραστηριότητες των ανθρώπων όπως την αντίδραση τους σε κάτι ενοχλητικό, στον εκπαιδευτικό θεσμό αλλά και στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται απέναντι στους συνανθρώπους τους. Αναφέρονται δηλαδή σε βιολογικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες και προδίδουν νόημα σε όλο το φάσμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Ωστόσο, η γλώσσα είναι συνεχώς εξελισσόμενη με αποτέλεσμα τα όρια και το νόημά της να γίνονται αντιληπτά μέσω των μορφών ζωής οι οποίες δείχνουν ότι κάποιες λέξεις είναι ανέφικτο να συνδυαστούν με αποτέλεσμα οι γλωσσικές προτάσεις να είναι άνευ νοήματος.⁶⁰

Η αναφορά σε αυτές τις δύο έννοιες φανερώνει τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο φιλόσοφος τη γλώσσα στο ύστερο έργο του. Συγκεκριμένα, επιδιώκει να τονίσει ότι η γλώσσα συνδέεται με την καθημερινότητα και δεν είναι ξεχωριστή από αυτή. Για αυτό τον λόγο,

⁵⁹ Στο ίδιο, §23.

⁶⁰ Αυγελής, Ν. (2014), σελ.289.

θέλει να δείξει ότι η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους στη καθημερινή ζωή και οι ομιλητές να χρησιμοποιούν διαφορετικές τεχνικές ανάλογα με τους στόχους και τις ανάγκες τους.

Στη συνέχεια, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* παρουσιάζει τις ομοιότητες και τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα παιχνίδια και τα «γλωσσικά παιχνίδια». Αναλυτικότερα, καθιστά σαφές ότι για να πραγματοποιηθεί ένα παιχνίδι πρέπει ο άνθρωπος να προχωρήσει στην εκτέλεση κάποιων ενεργειών. Με τον ίδιο τρόπο για την πραγματοποίηση ενός «γλωσσικού παιχνιδιού» είναι απαραίτητες ορισμένες γλωσσικές διεργασίες και ενέργειες. Επιπλέον και στα δύο είδη παιχνιδιού, οι ενέργειες γίνονται σύμφωνα με τους υπάρχοντες κανόνες, οι οποίοι στην περίπτωση του «γλωσσικού παιχνιδιού» αφορούν την γλωσσική έκφραση. Οι κανόνες οριοθετούν το παιχνίδι και οι παίκτες αντιλαμβάνονται τις κινήσεις στις οποίες πρέπει να προβούν ανάλογα με τους κανόνες του εκάστοτε παιχνιδιού. Αντίστοιχα, στο «γλωσσικό παιχνίδι» γίνεται αντιληπτό το νόημα των γλωσσικών προτάσεων εφόσον γνωστοποιηθούν οι κανόνες του παιχνιδιού και τους κατανοήσει ο άνθρωπος.⁶¹ Επομένως, η ομιλία μιας γλώσσας αποτελεί μια «μορφή ζωής», δηλαδή μια δραστηριότητα και έναν τρόπο ζωής.⁶²

Αναφορικά με τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα παιχνίδια και τα «γλωσσικά παιχνίδια», ο αυστριακός φιλόσοφος δίνει έμφαση στους κανόνες και στον χαρακτήρα των παιχνιδιών. Πιο συγκεκριμένα, τονίζει ότι στα παιχνίδια οι κανόνες είναι συγκεκριμένοι και ακριβείς ενώ στα «γλωσσικά παιχνίδια» οι λέξεις χρησιμοποιούνται με ακαθόριστο τρόπο με αποτέλεσμα οι κανόνες τους να μην συγκεκριμενοποιούνται και μην διατυπώνονται με ακρίβεια. Ακόμη, οι κανόνες των παιχνιδιών είναι πιο απλοί από τους κανόνες των «γλωσσικών παιχνιδιών» καθώς τα

⁶¹ Baker, G.P., Hacker, P.M.S. (1988), σελ. 54-55.

⁶² Kenny, A. (1973), σελ. 184.

«γλωσσικά παιχνίδια» είναι «μορφές ζωής», συνδέονται δηλαδή με την καθημερινή ζωή και τις δραστηριότητες των ανθρώπων, ενώ τα παιχνίδια δεν σχετίζονται με τις εκάστοτε καταστάσεις που βιώνει ένας άνθρωπος. Επιπλέον, μια λέξη και μια γλωσσική έκφραση μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο σε ένα, αλλά σε πολλά και διαφορετικά «γλωσσικά παιχνίδια». Αντίθετα, το κάθε παιχνίδι διαθέτει σταθερούς κανόνες και είναι ξεχωριστό από τα υπόλοιπα.⁶³ Επομένως, τα «γλωσσικά παιχνίδια» διακρίνονται για τον δυναμικό τους χαρακτήρα διότι είναι συνεχώς εξελισσόμενα.

Με αυτόν τον τρόπο ο Wittgenstein επιχειρεί να δείξει ότι υπάρχουν κάποια κοινά σημεία ανάμεσα στη γλώσσα και στο «γλωσσικό παιχνίδι». Πιο αναλυτικά, επαναλαμβάνει ότι η γλώσσα αποτελεί μια δραστηριότητα η οποία είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων που τη χρησιμοποιούν, δηλαδή με τις «μορφές ζωής». Δηλαδή, η γλώσσα δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ξεχωριστά από τις «μορφές ζωής» των ανθρώπων και αυτό γίνεται φανερό από την αναφορά του στη γλώσσα των ζώων: «Αν ένα λιοντάρι μπορούσε να μιλήσει, εμείς δεν θα μπορούσαμε να το καταλάβουμε».⁶⁴ Σε αυτό το σημείο τονίζει ότι ακόμη και αν τα ζώα διέθεταν την ικανότητα ομιλίας, ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να καταλάβει τι εννοούν καθώς θα αδυνατούσε να συνδέσει τις λέξεις με τη συμπεριφορά τους. Η γλώσσα δηλαδή, είναι ο τρόπος να αντιληφθεί ο άνθρωπος τον κόσμο και να εκφραστεί.

Επιπρόσθετα, με την αναφορά του στο «γλωσσικό παιχνίδι» φανερώνει μια διαφορετική πτυχή της γλώσσας: «Η γλώσσα είναι ένα εργαλείο. Οι έννοιές της είναι εργαλεία».⁶⁵ Παρομοιάζει δηλαδή τα εργαλεία με τη γλώσσα και με αυτόν τον τρόπο φανερώνει το διαφορετικό νόημα που

⁶³ Baker, G.P., Hacker, P.M.S. (1988), σελ.56.

⁶⁴ Χριστοδουλίδης, Π. (1977), σελ. 278.

⁶⁵ Στο ίδιο, §569.

μπορεί να αποκτήσει μια λέξη ανάλογα με τη χρήση της. Όπως δηλαδή υπάρχουν πολλά εργαλεία τα οποία είναι όλα απαραίτητα αλλά χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις ανάγκες των ανθρώπων την δεδομένη στιγμή, έτσι οι λέξεις και κατά συνέπεια οι γλωσσικές προτάσεις χρησιμοποιούνται με ποικίλους τρόπους και το νόημά τους προσδιορίζεται ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται η εκάστοτε λέξη. Ειδικότερα, μια λέξη χρησιμοποιείται ανάλογα με κάποιους κανόνες, οι οποίοι συμφωνούν με τη «μορφή ζωής» των ομιλητών που έχουν την ίδια μητρική γλώσσα. Αυτοί οι κανόνες λειτουργούν ως παράδειγμα φανερώνοντας στα άτομα τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να χρησιμοποιούν μια λέξη σε μελλοντικές αντίστοιχες συνθήκες και περιστάσεις. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει χρησιμοποιήσει τους κανόνες σε προηγούμενες πράξεις είτε ορίζοντάς τους λεκτικά, είτε εξηγώντας τους ή χρησιμοποιώντας τους σε παραδείγματα ώστε να είναι εφικτή η κατανόηση της χρήσης τους. Συνεπώς, όλοι οι ομιλητές δύνανται να χρησιμοποιήσουν τους γλωσσικούς κανόνες για πολλές αντίστοιχες πράξεις.

Κατόπιν, από την αναφορά του στη γλώσσα τόσο στο *Tractatus* όσο στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* γίνεται φανερό ότι κάνει λόγο για ορισμένες ενότητες της γλώσσας. Συγκεκριμένα, στο πρώιμο έργο του προσδιορίζει τη γλώσσα ως οργανισμό ο οποίος αποτελείται από ξεχωριστές ενότητες πολλών και διαφορετικών κυττάρων. Ωστόσο, στο ύστερο έργο του διαφοροποιεί τον συσχετισμό της γλώσσας με τον οργανισμό, τονίζοντας ότι τα κύτταρα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των συστημάτων του οργανισμού. Με άλλα λόγια, τα κύτταρα διαφοροποιούνται μεταξύ τους αλλά καθίστανται υπαρκτά μόνο μέσα στα συστήματα του οργανισμού τα οποία είναι υπεύθυνα για να επιτελούν τις απαραίτητες λειτουργίες. Αντίστοιχα, κάθε γλωσσικό παιχνίδι διαφέρει από το άλλο ανάλογα με τους κανόνες που χρησιμοποιείται και τις «μορφές ζωής» των ανθρώπων

αλλά είναι απόλυτα συνυφασμένο με τη γλώσσα. Καταλήγοντας, ο φιλόσοφος αποσκοπεί να δείξει ότι όλα τα γλωσσικά παιχνίδια παρουσιάζουν ομοιότητες μεταξύ τους αλλά διαφέρουν όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα μέλη μιας οικογένειας τα οποία ζουν στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον και διαπαιδαγωγούνται με τον ίδιο τρόπο, αλλά ο καθένας τους έχει διαφορετικό χαρακτήρα και συνήθειες.⁶⁶

⁶⁶ Κιντή, Β. (1995), σελ.187.

Σχέση φιλοσοφίας της γλώσσας- κοινωνιογλωσσολογίας

Από τις προαναφερθείσες αναφορές και αναλύσεις γίνεται κατανοητό ότι υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στον τομέα της κοινωνιογλωσσολογίας και στην φιλοσοφία της γλώσσας του Wittgenstein. Αυτή η σύνδεση γίνεται αντιληπτή κυρίως στο ύστερο έργο του αυστριακού φιλοσόφου με την αναφορά του στη σημασία της γλωσσικής χρήσης, στην έννοια του «γλωσσικού παιχνιδιού» και στις «μορφές ζωής». Ειδικότερα, η κοινωνιογλωσσολογία ασχολείται με την μελέτη της γλωσσικής χρήσης και δομής σε σχέση με την κοινωνική δομή και πραγματικότητα. Αντίστοιχα, ο Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* επισημαίνει ότι η γλωσσική χρήση συνδέεται με την κοινωνική ζωή του ανθρώπου, τονίζοντας ότι χρησιμοποιεί τις γλωσσικές εκφράσεις ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις και συνθήκες.

Αναλυτικότερα, ο Peter Winch⁶⁷ ανέλυσε τις απόψεις του Wittgenstein προκειμένου να αποδείξει ότι υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στον τρόπο κατανόησης του κόσμου και στη κοινωνική ζωή του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο του *Understanding a primitive society* πραγματεύεται την κοινωνική και πολιτισμική προέλευση της γνώσης, αναφέροντας ότι η γνώση μπορεί να χαρακτηριστεί ορθή ή λαθεμένη μόνο εντός του κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο υφίσταται.

Αφορμώμενος από το ύστερο έργο του Wittgenstein, στο βιβλίο του *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy* πρότεινε, μεταξύ άλλων, έναν διαφορετικό τρόπο ερμηνείας και θεώρησης των κοινωνικών επιστημών. Συγκεκριμένα, πίστευε ότι οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να μελετώνται και να εξετάζονται με διαφορετικό τρόπο από τις θετικές επιστήμες καθώς οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν να επαληθεύσουν τα συμπεράσματά τους, όπως συμβαίνει στις θετικές επιστήμες. Για αυτόν

⁶⁷ Winch, P. (1964).

τον λόγο, συνιστά οι κοινωνικές επιστήμες να ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες από την χρήση των οποίων θα γίνεται φανερό το γλωσσικό νόημα. Επιβεβαιώνει δηλαδή την άποψη του Wittgenstein για τη σημασία των κανόνων στην απόδοση γλωσσικού νοήματος. Στη συνέχεια, επισημαίνει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα είναι αδύνατο να κατανοηθούν με τα εμπειρικά δεδομένα όπως συμβαίνει με τα φυσικά φαινόμενα. Για αυτόν τον λόγο, υπογραμμίζει ότι ένας άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει τα κοινωνικά φαινόμενα μόνο λαμβάνοντας υπόψιν του τους λόγους για τους οποίους οδηγήθηκε στη συγκεκριμένη πράξη σύμφωνα με τη μορφή ζωής του κάθε ανθρώπου.

Στη συνέχεια, αναφέρεται στη σημασία της ύπαρξης του κανόνα την οποία πραγματεύτηκε ο Wittgenstein στο ύστερο έργο του. Αναλυτικότερα, τονίζει ότι το νόημα που αποδίδεται σε μία λέξη καθορίζεται από έναν συγκεκριμένο κανόνα τον οποίο υιοθετεί ο άνθρωπος σύμφωνα με την περίσταση στην οποία βρίσκεται. Με άλλα λόγια, η εφαρμογή ενός κανόνα γίνεται αντιληπτή από τους συνανθρώπους μόνο εφόσον βρίσκονται στην αντίστοιχη περίσταση και μπορούν να αντιληφθούν αυτό που λέγεται εφαρμόζοντας και αυτοί τον ίδιο κανόνα.⁶⁸ Με αυτόν τον τρόπο, οι άνθρωποι που αντιλαμβάνονται ότι κάποιος άλλος υιοθετεί έναν κανόνα, είναι σε θέση να αξιολογήσουν την πράξη του, αν δηλαδή είναι σωστή ή λανθασμένη. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι ο Wittgenstein επισημαίνει την αναγκαιότητα ο εκάστοτε κανόνας να είναι αντιληπτός από όλα τα μέλη της κοινωνίας, τα οποία θα μπορούν να τον αξιολογήσουν ώστε να συμπεράνουν εάν αυτός εφαρμόζεται με τον σωστό τρόπο.

Σε μια κοινωνία υπάρχουν κανόνες και μέτρα ώστε οι άνθρωποι να συμβιώνουν αρμονικά μεταξύ τους. Αυτά τα μέτρα θεσπίζονται από τους

⁶⁸ Winch, P. (2023), σελ. 78.

ίδιους τους ανθρώπους ώστε να αποφευχθούν μελλοντικές συγκρούσεις και παρατυπίες, το οποίο γίνεται εφικτό ελέγχοντας τις πράξεις του κάθε ανθρώπου και κατά πόσο αυτές συμφωνούν με τα μέτρα που έχουν θεσπιστεί. Επομένως, ο αυστριακός φιλόσοφος ξεκαθαρίζει ότι οι κανόνες θεσπίζονται από τις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές των ανθρώπων οι οποίοι συμβιώνουν και μπορούν να αναλύσουν αντίστοιχες συμπεριφορές: «Η κοινή συμπεριφορά των ανθρώπων είναι το σύστημα αναφοράς χάρη στο οποίο ερμηνεύουμε μια άγνωστη γλώσσα».⁶⁹ Αναλύει τους κανόνες από κοινωνική σκοπιά καταλήγοντας ότι η γλώσσα πρέπει να αποτελείται από κανόνες στους οποίους θα μπορούν να έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως.

Ο David Bloor ασχολήθηκε με την κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, μελετώντας το κοινωνικό πλαίσιο της επιστήμης. Συγκεκριμένα, αντιμετώπιζε την επιστήμη ως ένα φυσικό φαινόμενο καθώς πίστευε ότι αποτελεί κοινωνικό δημιούργημα. Με άλλα λόγια, πίστευε ότι η γνώση δεν πρέπει να ταυτίζεται με την εμπειρία και έδινε έμφαση στη φυσική προέλευση της, μελετώντας τον τρόπο μετάδοσης και οργάνωσής της. Ειδικότερα, ισχυρίστηκε ότι η κοινωνιολογία της γνώσης πρέπει να έχει ως αντικείμενο μελέτης τους κοινωνικούς παράγοντες που δημιουργούν τη γνώση εξετάζοντας με αντικειμενικό τρόπο τόσο τις αληθείς όσο και τις ψευδείς καταστάσεις της γνώσης. Θα πρέπει δηλαδή να εφαρμόζεται κοινή μέθοδος στον τρόπο εξήγησης τόσο των αληθών όσο και των ψευδών απόψεων. Επιπλέον, καθίσταται αναγκαίο τα γνωσιακά αντικείμενα να μελετώνται υπό το κοινωνικό πρίσμα ώστε ο τρόπος με τον οποίο εξηγούνται τα εκάστοτε φαινόμενα να συνδέεται με τους κοινωνιολογικούς κανόνες.⁷⁰

⁶⁹ Χριστοδουλίδης, Π. (1977), §206.

⁷⁰ Bloor, D. (1991), σελ. 7.

Ακόμη, ο Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* αναφέρθηκε στην πρακτική χρήση της γλώσσας, επισημαίνοντας ότι το νόημα μιας πρότασης προσδιορίζεται από τον τρόπο που αυτή χρησιμοποιείται. Παρόλο που είναι απαραίτητο να τηρούνται συγκεκριμένοι κανόνες στη χρήση των γλωσσικών εκφράσεων, αυτό δεν εξασφαλίζει ότι αυτοί εφαρμόζονται με τον σωστό τρόπο. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αντιδράσεις από κάποιους φιλοσόφους οι οποίοι ανέφεραν ότι ο μόνος τρόπος να χρησιμοποιούνται οι κανόνες με σωστό τρόπο είναι να λαμβάνεται υπόψιν η άποψη των ομιλητών μιας γλώσσας σχετικά με τον τρόπο που αυτή χρησιμοποιούνταν από τους παλιότερους. Με άλλα λόγια, γίνεται κατανοητό ότι η Κοινωνιολογία της Επιστημονικής Γνώσης με βασικό της εκπρόσωπο τον David Bloor επισημαίνει ότι μία γνώση δημιουργείται όταν ένας άνθρωπος αντιλαμβάνεται τη νέα πραγματικότητα και τις καινούργιες καταστάσεις που προκύπτουν με ανάλογο τρόπο όπως αυτές που αντιμετώπιζε στο παρελθόν.⁷¹ Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι την τρέχουσα χρονική περίοδο οι εκάστοτε κανόνες εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο όπως στο παρελθόν. Για αυτόν τον λόγο, ο αυστριακός φιλόσοφος τονίζει ότι «το να ακολουθείς τον κανόνα, είναι μία πρακτική. Και το να νομίζεις πως ακολουθείς τον κανόνα δεν είναι το να τον ακολουθείς».⁷² Διευκρινίζει δηλαδή ότι η σωστή εφαρμογή των κανόνων σχετίζεται με μία πρακτική την οποία έχει ενστερνιστεί ο άνθρωπος και εφαρμόζει στην καθημερινότητά του μαζί με τους συνανθρώπους του. Επίσης, ο Wittgenstein επισημαίνει ότι η σωστή εφαρμογή ενός κανόνα και κατά συνέπεια το τι θεωρείται σωστό ή λάθος εξαρτάται από τον τρόπο που ζει ο άνθρωπος και εφαρμόζει τις συγκεκριμένες πρακτικές.⁷³ Επηρεασμένος από το ύστερο έργο του Wittgenstein και την άποψή του για την ορθή

⁷¹ Pickering, A. (1992), σελ. 4.

⁷² Χριστοδουλίδης, Π. (1977), §202.

⁷³ Στο ίδιο, §241.

εφαρμογή των κανόνων, ο David Bloor τόνισε ότι ο τρόπος που χρησιμοποιεί ένας άνθρωπος μια γλωσσική πρόταση καθορίζει το νόημά της και όχι το αντίθετο.⁷⁴

Επιπλέον, ο Habermas έχοντας υπόψιν του τις θεωρίες του Wittgenstein για τη γλώσσα, αποδεικνύει και ο ίδιος τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την κοινωνία. Αναλυτικότερα, αναφερόμενος στα «γλωσσικά παιχνίδια», τους κανόνες που πρέπει να τηρούνται για να είναι επιτυχή, καθώς και τη συσχέτισή τους με τις ανάγκες της κοινωνίας τονίζει ότι η γλώσσα συνδέεται με την κοινωνία διότι εκφράζει τη «μορφή ζωής» των ανθρώπων, δηλαδή την κοινωνική τους φύση. Για αυτόν τον λόγο, πιστεύει ότι πρέπει να υιοθετηθεί η γλωσσική προσέγγιση του Wittgenstein και είναι απαραίτητο οι συνομιλητές να εφαρμόζουν τους ίδιους κανόνες ώστε επικοινωνούν επιτυχώς. Με άλλα λόγια, επισημαίνει ότι οι κανόνες από τους οποίους απαρτίζεται το «γλωσσικό παιχνίδι» και είναι προσβάσιμοι σε όλους τους ανθρώπους αποτελούν καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση του τρόπου που δομείται και δρα η κοινωνία. Ωστόσο, αναφέρει ότι είναι αναγκαίο να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους τα μέλη της κοινωνίας εφαρμόζουν τους κανόνες και αυτό θα συμβεί εάν οι κανόνες είναι καθολικοί και κοινοί για όλους και θα ισχύουν για όλες τις περιστάσεις χωρίς να εστιάζουν μόνο στην ποικιλομορφία που εμφανίζουν τα «γλωσσικά παιχνίδια».⁷⁵ Επομένως, ο Habermas συμμερίζεται την ύπαρξη κανόνων για την επίτευξη της γλωσσικής επικοινωνίας αλλά ταυτόχρονα πιστεύει ότι αυτοί οι κανόνες πρέπει να είναι καθολικοί ώστε οι ομιλητές να μπορούν να τους αποδέχονται και να τους εφαρμόζουν στη μεταξύ τους επικοινωνία.⁷⁶

⁷⁴ Bloor, D. (1983), σελ. 25.

⁷⁵ Ρουσόπουλος, Γ. (1991), σελ. 78.

⁷⁶ Habermas, J. (1984), σελ. 82.

Επιπρόσθετα, ο Wittgenstein αναφέρει ότι υπάρχουν πολλά και διαφορετικά «γλωσσικά παιχνίδια» καθένα από τα οποία απαρτίζεται από διαφορετικούς κανόνες. Για αυτόν τον λόγο, ο Habermas αναφέρεται στην ερμηνευτική μελέτη του Gadamer, σύμφωνα με την οποία οι ομιλητές όταν επικοινωνούν μεταξύ τους ερμηνεύουν την πραγματικότητα, δηλαδή το παρόν, χρησιμοποιώντας τα «γλωσσικά παιχνίδια» τα οποία όμως τα έχουν συσχετίσει με τις εμπειρίες που έχουν βιώσει στο παρελθόν.⁷⁷ Με άλλα λόγια, ο Gadamer αναφέρεται στη σύνδεση παρόντος- παρελθόντος η οποία βοηθά τους ανθρώπους να αντιληφθούν το νόημα, όντας συνδεδεμένοι με την παράδοσή τους και τροποποιώντας τα γεγονότα της παράδοσης. Σύμφωνα με τον Gadamer δηλαδή, τα άτομα αντιλαμβάνονται το νόημα επειδή αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και ανταλλάσσουν τις απόψεις και τις γνώσεις τους.⁷⁸ Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι, ο Habermas και ο Gadamer συμφωνούν ότι η κατανόηση του νοήματος σχετίζεται με την συμμετοχή και επικοινωνία των ομιλητών. Συνεπώς, ο Wittgenstein πιστεύει ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται το νόημα επειδή εφαρμόζουν συγκεκριμένους κανόνες για να επιτευχθεί το «γλωσσικό παιχνίδι», ενώ ο Habermas υπογραμμίζει ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στους όρους σύμφωνα με τους οποίους υιοθετούνται οι κανόνες.

Ακόμη, οι γλωσσικές προτάσεις τις οποίες χρησιμοποιούν οι άνθρωποι στην καθημερινότητά τους, αποτελούνται από λέξεις. Αυτές οι λέξεις αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί στην εκάστοτε κοινωνία. Συνάμα, η επιλογή των λέξεων που χρησιμοποιούν οι ομιλητές για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, φανερώνει, μεταξύ άλλων, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του συνομιλητή τους, όπως τον βαθμό συγγένειάς τους και την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η λέξη αποτελεί ένα σημείο

⁷⁷ Gadamer, H.G. (1975),σελ. 288.

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ. 276.

σύνδεσης ανάμεσα στον ομιλητή και τον συνομιλητή του καθώς εκφράζει τα βιώματά τους. Επιπλέον, τα άτομα χρησιμοποιούν τη γλώσσα προκειμένου να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Έτσι, αλληλεπιδρούν λεκτικά μεταξύ τους ώστε να συμβιώσουν αρμονικά και να συνεννοηθούν για διάφορα ζητήματα της καθημερινής ζωής χρησιμοποιώντας εκφωνήματα.⁷⁹ Με αυτόν τον τρόπο εκφράζεται η κοινωνιολογική προσέγγιση της γλώσσας διότι η γλώσσα εξελίσσεται επειδή οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν λεκτικά μεταξύ τους εφαρμόζοντας τους υπάρχοντες κοινωνιολογικούς κανόνες.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η φιλοσοφία της γλώσσας είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τον κόσμο καθώς η περιγραφή της πραγματικότητας γίνεται με τη χρήση γλωσσικών εκφράσεων και εννοιών. Οι γλωσσικές έννοιες που χρησιμοποιούνται δεν είναι πάντα οι ίδιες και αυτό φανερώνει ότι όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί διαφορετικές έννοιες, αντιλαμβάνεται τον κόσμο με διαφορετικό τρόπο.⁸⁰ Στο ύστερο έργο του Wittgenstein αποδεικνύεται ότι ο τρόπος που κατανοούν οι άνθρωποι την πραγματικότητα σχετίζεται με τις «μορφές ζωής» τους, δηλαδή με τις κοινωνικές τους σχέσεις και δραστηριότητες. Με την αναφορά του στην αναγκαιότητα της εφαρμογής κανόνων καταδεικνύει τη φύση της γλώσσας και την αλληλοσυσχέτισή της με τις ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις.

⁷⁹ Βολοσίνοφ, Β. (1998), σελ. 217.

⁸⁰ Winch, P. (2023), σελ.61.

Συμπεράσματα

Αναντίρρητα, ο κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας μελετά τις σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνία και την γλώσσα λαμβάνοντας υπόψιν τόσο το κοινωνικό όσο και το γλωσσικό στοιχείο χωρίς να εστιάζει μόνο στη γλώσσα όπως συνέβαινε με τον τομέα της γλωσσολογίας. Κρίθηκε αναγκαίο δηλαδή να εξεταστεί και να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα επηρεάζει και διαμορφώνει την κοινωνία καθώς οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν ότι η γλώσσα αποτελεί κοινωνική δραστηριότητα. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι ο τρόπος που επιλέγει ένας άνθρωπος να χρησιμοποιεί συγκεκριμένες γλωσσικές εκφράσεις αποκαλύπτει στοιχεία της κοινωνικής του ζωής όπως το φύλο, το επάγγελμα αλλά και τη συνθήκη υπό την οποία πραγματοποιείται η επικοινωνία, αν είναι δηλαδή επίσημη ή ανεπίσημη.

Πολύ συχνά ο κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας ταυτίζεται, λανθασμένα, με τον κλάδο της κοινωνιολογίας της γλώσσας. Για αυτόν τον λόγο καθίσταται αναγκαίο να τονιστεί ότι πρόκειται για δύο ξεχωριστούς κλάδους με διαφορετικό αντικείμενο μελέτης. Ενώ η κοινωνιογλωσσολογία μελετά τον τρόπο που σχετίζεται η γλώσσα με την κοινωνία και το πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικές ταυτότητες μέσω της γλώσσας, η κοινωνιολογία της γλώσσας δίνει έμφαση στην κοινωνία και τον τρόπο που αυτή επηρεάζει τη γλώσσα, εστιάζοντας περισσότερο στο κοινωνικό κομμάτι και όχι τόσο στο γλωσσικό. Οι ερευνητές εξέτασαν τις σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνία και την γλώσσα καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι υπάρχει αμφίδρομη επιρροή και αλληλεπίδραση μεταξύ τους παρόλο που υπάρχει η άποψη ότι η γλώσσα προσαρμόζεται στις κοινωνικές ανάγκες.⁸¹ Επιπλέον, η κοινωνιογλωσσολογία μελετά τους

⁸¹ Γούτσος Δ., Μπέλλα Σπ.(2022), σελ. 33.

παράγοντες που δημιουργούν τις γλωσσικές ποικιλίες, τον τρόπο που αυτές επηρεάζουν τις κοινωνικές συμπεριφορές των ομιλητών και κατά συνέπεια τα στοιχεία που προκύπτουν για την κοινωνική τους ταυτότητα από τη χρήση των γλωσσικών ποικιλιών. Εστιάζει δηλαδή στον εντοπισμό των κοινωνικών παραγόντων που συμβάλλουν στις γλωσσικές αλλαγές και τον τρόπο με τον οποίο τις επηρεάζουν.⁸² Εκτός όμως από τη γλωσσική ποικιλία υφίσταται και η υφολογική ποικιλία η οποία σχετίζεται το ύφος της επικοινωνίας δηλαδή εάν είναι επίσημο, ανεπίσημο, προφορικό ή γραπτό, το οποίο καθορίζεται από την εκάστοτε κοινωνική περίσταση στην οποία βρίσκεται ο ομιλητής. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή των κατάλληλων γλωσσικών και υφολογικών εκφράσεων σχετίζεται άμεσα με την γλωσσική κοινότητα στην οποία εντάσσεται ο εκάστοτε ομιλητής.

Αναμφίβολα, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του αυστριακού φιλοσόφου, Wittgenstein, ο οποίος μελέτησε τη γλώσσα τόσο στο πρώιμο όσο και στο ύστερο έργο του, επιχειρώντας να δείξει ότι η γλώσσα απεικονίζει την πραγματικότητα ώστε να κατανοήσει ο κάθε άνθρωπος τι είναι η γλώσσα. Στο *Tractatus* έδωσε έμφαση στην ισομορφική προσέγγιση του νοήματος μέσω της αντιστοιχίας δεδομένων της σκέψης με την γλωσσική τους απεικόνιση εμφανίζοντας μια καινοτόμο προσέγγιση της έννοιας της φιλοσοφίας ως δραστηριότητας και δηλώνοντας μια αμφισημία αναφορικά με τις α-νόητες προτάσεις. Στο ύστερο έργο του τις *Φιλοσοφικές Έρευνες* διερεύνησε τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιείται η γλώσσα. Στρέφεται στη δημόσια γλώσσα χρησιμοποιώντας δηλαδή παραδείγματα προκειμένου να υποστηρίξει τις απόψεις του και να απαντήσει στα ερωτήματα, χωρίς να παραθέτει απλώς φιλοσοφικές θεωρίες.⁸³

⁸² Holmes J. (2016), σελ. 258.

⁸³ Hardwick, C.S. (1971), σελ.146.

Συγκεκριμένα, διευκρινίζει ότι η σαφήνεια και η ακρίβεια των γλωσσικών εκφράσεων αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για την κατανόηση του νοήματος των γλωσσικών προτάσεων. Εν συνεχεία, επισημαίνει ότι μέσω της γλώσσας καθίσταται εφικτή η περιγραφή του κόσμου καθώς οι άνθρωποι επικοινωνούν μεταξύ τους χρησιμοποιώντας τη γλώσσα και διαθέτουν τη δυνατότητα να εκφράζουν τις σκέψεις τους.

Ο Wittgenstein θεωρεί ότι ο κόσμος έχει πολλές και διαφορετικές όψεις, είναι δηλαδή πολυεπίπεδος και εκφράζεται μέσω της γραμματικής χρήσης με την οποία ο άνθρωπος ονοματίζει τα πράγματα. Σε κάθε γλωσσικό παιχνίδι στο οποίο συμμετέχει, είναι απαραίτητη η τήρηση των κανόνων ώστε να καταστεί σαφές το νόημα του. Επιπλέον, η υιοθέτηση συγκεκριμένων γλωσσικών εκφράσεων φανερώνει τη «μορφή ζωής» του ομιλητή, δηλαδή τον τρόπο που κατανοεί τον κόσμο. Συμπεραίνοντας, η φιλοσοφία για τον Wittgenstein δεν πρέπει να στοχεύει στην προσπάθεια να εξηγήσει τα εμπειρικά φαινόμενα διατυπώνοντας θεωρίες αλλά να εμβαθύνει στην περιγραφή της πραγματικότητας καθιστώντας σαφείς τους κανόνες. Η ορθή χρήση των κανόνων καθορίζει το νόημα της πρότασης και κατά συνέπεια τον τρόπο που περιγράφεται ο κόσμος ώστε να αποφευχθούν οι νοηματικές ασάφειες και συγχύσεις.

Έχοντας υπόψιν τα παραπάνω, προσωπικά πιστεύω ότι η γλώσσα και η κοινωνία επηρεάζουν αμφίδρομα η μία την άλλη καθώς οι γλωσσικές επιλογές των ανθρώπων φανερώνουν την κοινωνική τους θέση. Με άλλα λόγια η γλώσσα αποτελεί κοινωνική πρακτική και μαζί με την κοινωνία συμβάλλει στη δημιουργία και στην παγίωση ή ακύρωση των κοινωνικών θεσμών και κανόνων. Επομένως, διαθέτει ενεργό ρόλο στην διαμόρφωση και την μεταβολή των κοινωνικών κανόνων και προτύπων.

Βιβλιογραφία

- Αυγελής, Ν. (2014). *Φιλοσοφία της Γλώσσας*. Σταμούλη. Θεσσαλονίκη.
- Auroux, S. (2005). *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας*. Μεταίχμιο. Αθήνα.
- Austin, J. (1975). *How to do things with words*. Harvard University Press. Oxford.
- Baker, J.P. and Hacker, P.M.S. (1988). *Wittgenstein: Meaning and Understanding*. Blackwell. Oxford.
- Black, M. (1964). *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*. University Press. New York.
- Bloor, D. (1983). *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge*. Macmillan. London.
- Bloor, D. (1991). *Knowledge and Social Imagery*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Βολοσίνοφ, Β. (1998). *Μαρξισμός και Φιλοσοφία της Γλώσσας*. Μετάφραση: Αλεξίου Βασίλης. Παπαζήσης. Αθήνα.
- Boutet, J. (1999). *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Γρηγόρη. Αθήνα.
- Chambers, J. K. (2002). *An Informal Epistemology*. In Chambers et al. Amsterdam.
- Chambers, J. K. (2003). *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. 2nd edn. Blackwell. Oxford.
- Coulmas, F. (ed.) (1977). *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell. Oxford.
- Γεωργαλίδου, Μ., Σηφianού, Μ., Τσάκωνα, Β. (επιμ.) (2014). *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*. Νήσος. Αθήνα.
- Γούτσος, Δ., Μπέλλα, Σπ. (2022). *Κοινωνιογλωσσολογία*. Gutenberg. Αθήνα.
- Dittmar, N. (1976). *Sociolinguistics: A critical survey of theory and application (Theoretical linguistics)*. Edward Arnold. Germany.
- Fairclough, N. (1992β). *Discourse and Social Change*. Polity Press. Cambridge.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Addison Wesley Publishing Company. New York.
- Favrholdt, D. (1967). *An Interpretation and Critique of Wittgenstein's Tractatus*. Munksgaard. Copenhagen.
- Gadamer, H. G., (1975). *Warheit und Methode, Grundzuge einer philosophischen Hermeneutik*. Tubigen. Mohr.
- Gumperz, J. (1971). *Language in Social Groups*. Stanford University Press. Stanford.

- Habermas, J. (1984). *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp. Frankfurt.
- Hardwick, C.S. (1971). *Language Learning in Wittgenstein's Later Philosophy*. Texas Tech University. The Hague- Paris.
- Holmes, J. (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*. Longman.
- Holmes, J. (2016). *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Πατάκη. Αθήνα.
- Kenny, A. (1973). *Wittgenstein*. Harvard University Press Cambridge. Massachusetts.
- Κιντή, Β. (1995). *Kuhn & Wittgenstein*. Εκδόσεις Σμυλή. Αθήνα.
- Κιτσόπουλος, Θ. (1978). *L. Wittgenstein: Tractatus Logico Philosophicus*. Παπαζήση. Αθήνα.
- Labov, W. (1996a). *The Social Stratification of English in New York City*. Cent. Appl. Linguist.
- Labov, W. (1972 b). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. University Pa. Press.
- Leiter, K. (1980). *A Primer on Ethnomethodology*. Oxford University Press.
- Μπασλής, Ι.Ν. (1988). *Κοινωνική- γλωσσική διαφοροποίηση και σχολική επίδοση*. Νέα Παιδεία. Αθήνα.
- McGinn, M. (1997). *Wittgenstein and the philosophical investigations*. Routledge. London.
- Phillips, L., Jorgensen, M. (2009). *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Μέθοδος*. Παπαζήση. Αθήνα.
- Pickering, A. (1992). *From Science as Knowledge to Science as Practice*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Ρουσόπουλος, Γ., (1991). Ο νόμος του αποκλειόμενου τρίτου, στο: Συμπόσιο Wittgenstein. Αθήνα – Γιάννινα. Δωδώνη.
- Sacks, H. (1972a). *An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology*. In Sudnow.
- Trudgill, P. (1995). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, 3rd edn. Penguin Book.
- Σακελλαριάδης, Θ. (2006). *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η Φιλοσοφική Διαδρομή του Ludwig Wittgenstein..* Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
- Σακελλαριάδης, Θ. (2024). *Φιλοσοφία και Γλώσσα: Ο «ποιητικός» στοχασμός του Ludwig Wittgenstein*. Αθήνα. Πεδίο.

- Trudgill, P. (ed.) (1978). *Sociolinguistic Patterns in British English*. Edward Arnold.
- Τσινόρεμα, Σ. (2013). *Γλώσσα και Κριτική: Ο Wittgenstein για το Νόημα, τη Γνώση, τις Αξίες*. Αθήνα. Liberal Books.
- Van Dijk, Teun A. (2001β). *Method of Critical Discourse Analysis*. London. Sage.
- Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell Publishing Ltd.
- Winch, P. (1964). *Understanding a Primitive Society*, in *American Philosophical Quarterly* 1. Reprinted in B. Wilson, ed. *Rationality*, U.K. Oxford, Blackwell.
- Winch, P. (2023). *Η ιδέα μιας κοινωνικής επιστήμης και η σχέση της με την φιλοσοφία*. Οκτώ. Αθήνα.
- Wittgenstein, L. (1994). *Φιλοσοφική Γραμματική*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Αθήνα.
- Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Routledge. London.
- Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical Investigations*. JohnWiley & Sons. New Jersey.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico- Philosophicus*. Αθήνα. Ίαμβος.
- Χριστοδουλίδης, Π. (1977). *L.Wittgenstein: Φιλοσοφικές Έρευνες*. Αθήνα. Παπαζήση.